

**O`ZBEKISTAN RESPUBLIKASI AWIL HA`M SUW XOJALIG`I
MINISTRLOGI**

**TASHKENT MA`MLEKETLIK AGRAR UNIVERSITETI
NO`KIS FILIALI**

**«AWIL XOJALIG`INDA MENEDJMENT, EKONOMIKA HA`M
BUXGALTERIYA ESABI» KAFEDRASI**

**BAKALAVRIAT 5340900-BUXGALTERIYA ESABI HA`M AUDIT
BAG`DARI 4-KURS STUDENTI**

Zarifov Fazilbek Baxtiyar ulinich

PITKERIW QA`NIGELIK JUMISI

Tema: Fermer xojalig`i xizmetin finanslastiriwda bank kreditleri ha`m kredit operatsiyalarinin` buxgalteriyaliq esabi. («Agrobank» AAJ Amudarya rayoni filiali misalinda)

Basshi:

«Awil xojalig`inda menedjment,
ekonomika ha`m buxgalteriya esabi»
kafedrasi dotsenti, e.i.k.

A. Rametov

«Jumis ko`rip shig`ildi ha`m qorg`awg`a jiberildi»

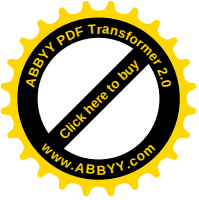
«Awil xojalig`inda menedjment,
ekonomika ha`m buxgalteriya esabi»
kafedrasi baslig`i w.w.a.
dotsent R.Tleubergenov
2016 jil «___» _____

Awil xojalig`inda menedjment ha`m
zootexniya fakulteti dekani,
dotsent R.Jumashev
2016 jil «___» _____

No`kis-2016 jil.

KIRISIW	3
I-BAP. FERMER XOJALIG`I XIZMETIN FINANSLASTIRIWDA BANK SISTEMASI TA`REPINEN A`MELGE ASIRILIP ATIRG`AN ILAJLAR	6
1.1. Fermer xojaliqlarin kommertsiyaliq bankler ta`repinen kreditlestiriw o`zgeshelikleri	6
1.2. Agrar sektorin kreditlestiriw o`zgeshelikleri ha`m bank ta`repinen kreditlestiriwdi sho`lkemlestiriw	17
1.3. Kreditlik qatnasiqlardi huqiyqiy retlestiriw	24
II-BAP. BANK KREDITLERI HA`M KREDIT OPERATSIYALARININ` BUXGALTERIYALIQ ESABI	30
2.1. Kredit operatsiyalarinin` ekonomikanin` awil xojalig`i tarawindag`i a`hmiyeti	30
2.2. Kredit beriw ha`m qaytariw operatsiyalari hu`jjetlestiriw ha`m payizlar o`ndiriwdin` esabi	36
2.3. Xojaliq ju`rgiziwshi sub`ektlerinin` maqsetli tu`simler bank kreditlerinin` buxgalteriyaliq esabi	42
JUWMAQLAW HA`M USINISLAR	51
PAYDALANILG`AN A`DEBIYATLAR DIZIMI	54

KIRISIW

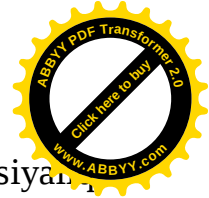
Temanin` aktualig`i. Ma`mlekettin` ekonomikaliq siyasatinin` tiykarg`i richaklarinan biri pul ha`m kredit esaplanadi. G`a`rezsiz ma`mleket sipatinda ekonomika ta`repinen joqari da`rejede rawajlang`an progresske iye boliw baylaaldi menen mamlekettin` ekonomikaliq siyasatin qay da`rejele alip bariliwisli. Ma`mleketlik ekonomikaliq siyasattin` tiykarg`i bag`darlarinan biri bank-finans sistemasinin` xizmetin bazar qatnasiqlarina sa`ykeslestirip rawajlandiriwdan ibarat boladi.

Bazar qatnasiqlarin talap da`rejesinde sho`lkemlestiriw, o`ndiristi rawajlandiriw, ken`eyittiriw ha`m sol tiykarda ekonomikaliq progreske erisiw kreditten paydalaniwdi, banklar xizmetinin` na`tiyjeliligin asiriw, kreditten paydalaniwda unamsiz jag`daylardin` aldin-aliwdi talap qiladi. Ha`zirgi waqitta kommertsiyaliq bankleri ta`repinen beriletug`in kreditlerdin` salmag`i ha`m sapasi tarawinda anag`urlim mashqalalar bar.

Agrar sektorda kreditlew na`tiyjeliligin asiriw esabinan awil xojaliq ka`rxanalarina texnikaliq a`sbap-u`skeneler satip aliw, aylanba qarjilar ko`lemin ko`beyittiriw siyaqli ma`selelerdi sheshiw imka`ni jaratiladi.

Sol sebepli, respublikamiz agrar taraw islep shig`ariwshilarin kreditlew, olar xizmetin rawajlandiriw siyaqli ma`seleler ha`zirgi ku`nde aktual esaplanadi.

Demek, bul bank kreditlerin maqsetli jumsaw ha`m olardi waqtinda hu`jjetlestiriw, mu`ddetinde qaytariwdi a`melge asiriw buxgalteriya xizmetkerlerinin` tiykarg`i jumisi bolip esaplanadi. Demek, bul bakalavr pitkeriw qa`nigelik jumisi ha`zirgi bazar ekonomikasi jag`dayindag`i en` aktual a`hmiyetli mashqalalag`a bag`darlang`an bolip, bul jumisti orinlawda Prezidentimizdin` bul tarawg`a tiyisli Pa`rmanlari, Qararlari ha`mde Ministrler Komiteti Qararlari, bank ha`m kredit fondlarina tiyisli normativlik ko`rsetpeleri, Respublika aksionerlik kommertsiyaliq «Agrobank» nin` Amudarya rayoni filiali mag`liwmatlari, esabatlari, buxgalteriya balansi materiallarinan ha`m de sol ma`selelerge tiyisli jurnal materiallarinan, a`debiyatlardan derek retinde paydalanadi.

Statistikaliq materiallar retinde Respublika aksionerlik kommertsiyasi «Agrobank» nin` Amudarya rayoni filiali esabati, balans ha`m operativ mag`liwmatlari tiykar etip alindi. Amudarya rayoni tiykarinan awil xojalig`ina qa`nigelesken bolg`anliqtan bank kreditleri diyhan ha`m fermer xojaliklarina, mashina-traktor parklerine, basqa da jeke firmalarg`a ha`m de jeke isbilermenlerge beriledi.

Pitkeriw qa`nigelik jumistin` tiykarg`i maqseti ha`m waziypalari. Tiykarg`i maqseti etip respublikamizdag`i agrosanaat kompleksin, sonin` ishinde fermer xojaliqlarin bank kreditlerinen na`tiyjeli paydalaniwdi jetilistiriw ha`mde kredit operatsiyalarinin buxgalteriyaliq esabin ju`rgizi boyinsha ilimiy-teoriyalik usinislari ha`m pikirler toplamin islep shig`iwdan ibarat.

Pitkeriw qa`nigelik jumistin` maqsetinen kelip shig`ip to`mendegi **waziypalardi** sheshiw qoyildi:

1. Kredit tarawindag`i tu`rli nizam hu`jjetlerin u`yreniw.
2. Kreditlerdin` a`hmiyetin olardi xujjetlestiriwdi ha`m olardin ob`ektlerin u`yreniw.
3. Kredit operatsiyalarinin` buxgalteriya esabin ju`rgiziwdi ha`m aling`an kreditlerdin qaytariliwi esabin u`yreniw ha`m jaqsilaw.
4. Buxgalteriya esabi jumislari du`nya ju`zlik standartlarga say alip bariliwin u`yrenip shig`iw.

**Izertlew ob`ekti.** Bazar ekonomikasi jag`dayinda fermer xojaliqlarina xizmet ko`rsetip atirg`an kommertsiyaliq bankler ha`m tan`lap aling`an fermer xojalig`i izertlew ob`ekti bolip esaplanadi.

**Izertlew metodikasi ha`m metodlari.** Izertlew din` teoriyalik ha`m metodikalik tiykarlarin O`zbekstan Respublikasi nizamlari, O`zbekstan Respublikasi Prezidenti Pa`rmanlari ha`m Ministrler Ken`esi qararlari, ma`mleketimizde awil xojalig`in rawajlandiriw boyinsha qabil qiling`an normativ hu`jjetler, respublikamiz ha`m shet el alimlarinin` monografiyalari payda etedi. Pitkeriw qa`nigelik jumisinde respublikamiz sonin` menen bir qatarda Prezident

I.A.Karimovtin` awil xojalig`inda alip barip atirg`an ekonomikaliq reformalar, aw xojalig`inin` materialliq-texnikaliq bazasin tu`pten jaqsilaw, bul barada orinlaniwi kerek bolg`an waziypalar bayan etilgen kitaplarinan, usi temag`a tiyisli arawli a`debiyatlardan paydalanildi.

**Pitkeriw qa`nigelik jumistin` du`zilisi.** Usi pitkeriw qa`nigelik jumisi kirisiw, eki bap, juwmaqlaw ha`m paydalanilg`an a`debiyatlar diziminen ibarat.

**Jumistin` birinshi babinda,** fermer xojaliqlarin finansliq jaqtan qollap-quwatlaw boyinsha bank sistemasi ta`repien a`melge asirilip atirg`an ilajlar boyinsha, fermer xojaliqlarin kommertsiyaliq bankler ta`repien kreditlestiriw o`zgeshelikleri, ha`m fermer xojaliqlarin finansliq jaqtan qollap-quwatlaw ma`seleleri u`yrenilgen.

**Jumistin` ekinshi babinda,** fermer xojaliqlarinin` bank-kredit sho`lkemleri menen o`z-ara ekonomikaliq baylanislari bag`darlari, kreditlik qatnasiqlardi huqiyqiy retlestiriw ha`m agrar sektordi kreditlestiriwdin` sirt el ta`jiriybelerin qollaniwdi rawajlandiriw jollari izertlenip analizlengen.

**Juwmaqlaw bo`liminde** usi izertlep jazilg`an juwmaqlardan kelip shig`ip o`zinnin` pikir ha`m usinislari keltirip o`ttim Usi jumisinda keltirilgen analizler, bar jag`daydi u`yreniw tiykarinda bayan etilgen pikirler respublikamiz awil xojalig`in rawajlandiriwda a`meliy a`hmiyetke iye dep oylaymiz.

I-BAP. FERMER XOJALIG`I XIZMETIN FINANSLASTIRIWDA BANK SISTEMASI TA`REPINEN A`MELGE ASIRILIP ATIRG`AN ILAJLAR

1.1. Fermer xojaliqlarin kommertsiyaliq bankler ta`repinen kreditlestiriw o`zgeshelikleri

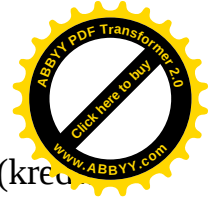
Kommertsiyaliq bankler kreditlerdi olardi qaytariw, to`lemlilik, ta`miynlengenlik, tezde qaytariw ha`m maqsetke muwapiq paydalaniw sha`rtleri menen beredi. Kommertsiyaliq bankler kreditlerdi qariz aliwshilarg`a sha`rtnama tiykarinda jer maydanin ijarag`a aliw huqiqin girewge qoyg`an jag`dayda beredi.

Bunda jer maydanin ijarag`a aliw mu`ddeti kredit sha`rtnamasinda ko`rsetilgen kreditti qaytariw mu`ddetinen kem degende bes jilg`a artiq boliwi tiyis. Kreditlerdi beriw mu`ddetleri kreditlenip atirg`an jumislardin` o`teliwi mu`ddetlerine baylanisli, atap aytqanda:

Awil xojalig`i o`ndirisin rawajlandiriwdi sho`lkemlestiriwge aylanba qarjilardi toliqtiriw ushin kreditler, a`dette, eki jildan kem bolmag`an mu`ddetke berildi,

Fermer xojaliqlarina investitsiyaliq joybarlardi qarjilandiriw ushin kreditler 5 jilg`a shekemgi mu`ddetke keshiktiriw huqiqisiz beriliwi mu`mkin,

Fermer xojaliqlarinin` awil xojaliq jumislarina baylanisli bolmag`an aylanba qarjilarin toliqtiriwg`a beriletug`in basqa kreditlerden paydalaniwdin` maksimal mu`ddeti, prolongatsiyani esapqa alg`an halda, 12 aydan ko`p bolmag`an mu`ddetke belgilenedi. Investitsiyaliq maqsetlerge berilgen kreditler boyinsha bankler jen`illestirilgen kreditlew mu`ddetin belgilewi mu`mkin. Kreditlerden paydalang`ani ushin protsent stavkasinin` mug`dari qarizaliwshi ha`m banktin` o`z-ara kelisim menen kredit sha`rtnamasi tiykarinda belgilenedi. Kreditlerdi beriw qariz aliwshi talap etetug`in tiykarg`i depozit esap beti jaylasqan orinda a`melge asiriladi. Ziyan menen islep atirg`an, likvidli emes balansqa iye subektlerge kredit berilmeydi, al burin berilgen qarizlardi belgilengen ta`rtipte mu`ddetinen burin qaytariliwi talap etiledi. Bul reje kredit sha`rtnamasinda sha`rtli tu`rde ko`rsetiliwi kerek.

Kredit aliw ushin qariz aliwshi bankke to`mendegi hu`jjetlerdi (kredit paketin) tapsiradi:

Kredit aliw ushin arza,

Sha`rtli tu`rde qariz aliwshinin` bank esap betine kelip tu`setug`in pullardin` boljami (pul ag`imi) ko`rsetilgen biznes joba,

Jergilikli (rayonliq) ma`mleketlik saliq xizmeti ta`repinen tastiyiqlang`an son`g`i esabat da`wiri ushin buxgalteriyaliq balans (1 sanli forma) ha`m debitorliq ja`ne kreditorliq qarizlar tuwrali mag`liwmatnama (2a sanli forma), sonday-aq, 90 ku`nnen ko`p bolg`an qarizdarliq boyinsha salistirip tekseriw akti (akt sverki), finans juwmaqlari haqqinda esabat (2 sanli forma),

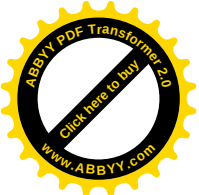
Fermer xojalig`inin` jer maydanin uzaq mu`ddetke ijarag`a aliw sha`rtnamasinin` notarial tastiyiqlang`an nusqasi,

Ijarag`a beriwshinin` (rayon ha`kiminin`) jer maydanin ijarag`a aliw huqiqin girewge qoyiw razilig`i,

Jer maydaninin` jobasi

Kredittin` qaytariliwi Jer kodeksi, «Fermer xojalig`i haqqinda» g`i O`zbekstan Respublikasi Orayliq banki Basqarmasinin` 2004- jil 13- martta tastiyiqlang`an 6/17 sanli jer maydanin ijarag`a aliw huqiqinin` qunin bahalaw ta`rtibi haqqindag`i Rejege muwapiq a`melge asiriladi ha`m qariz beriwshi ja`ne qariz aliwshinin` kelisim menen ra`smiylestiriledi. Beriletug`i kredit summasi jer maydanin ijarag`a aliw huqiqi quninin` 80 protsentinen artiq boliwi mu`mkin emes.

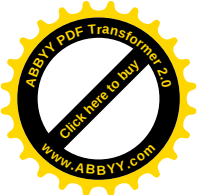
Eger jer maydanin ijarag`a aliw huqiqinin` quni soralg`an kredit summasin qaytariwdi ta`miynlewge jetpegen jag`dayda qariz aliwshi jer maydanina iyelik etiw huquin girewge qoyiwg`a qosimsha etip basqa da girewdi ta`miynlewshi formalardi usiniwi mu`kin. Kredittin` qaytariliwin qosimsha ta`miynlewshi sipatinda mu`lk ha`m bahali qag`azlar, aling`an kredittin` qaytarilmay qaliw qa`wpin qamsizlandiriw, sonday aq basqa da ta`miynlew tu`rleri boliwi mu`kin. Fermer xojalig`inin` kredit beriwdi sorap usi Rejenin` 8 ba`ntinde ko`rsetilgen

barliq za`ru`r hu`jjetleri menen qosa tapsirg`an arzasi bank ta`repinen arza berilge ku`nnen baslap 10 ku`nnen keshiktirmesten qarap shig`ariliwi tiyis. Bank kredit komiteti kreditti beriwden bas tartiw tuwrali sheshim qabil etken jag`dayda bank fermer xojalig`ina usi sheshim negizin ko`rsetip jazba juwap beriwi lazim.

Bank kredit komiteti kredit beriw haqqinda unamli sheshim qabil etken jag`dayda sheshim qabil etken ku`nnin` erten`inen keshiktirmesten bank qariz aliwshi menen kredit sha`rnamasin du`zedi. Kredit sha`rtnamasi du`zilgennen keyin bank bo`limshesi baslig`i yamasa kredit bo`liminin` baslig`i (xizmetkeri) o`z wa`killeri shen`berinde mu`ddetin ha`m protsent stavkasin ko`rsetip ssuda esap betin ashiw haqqinda buxgalteriyag`a tapsirma beredi. Qariz aliwshig`a kredit beriw haqqinda sheshim qabillang`an waqittin` o`zinde qariz aliwshig`a kredit kartochkasi ashiladi, ol boyinsha kredit u`stinen qadag`alaw ju`rgiziledi. Qurilisqa, texnikaliq qayta u`skenelewge ha`m rekonstruksiya`a ajratilg`an kreditler esabinan qarjilandiriw Jer kodeksi, «Investitsiyaliq jumislar haqqinda» g`i, «Ekologiya haqqinda» g`i O`zbekstan Respublikasi nizamlarina ja`ne basqa da nizamshiliq hu`jjetlerine muwapiq barliq za`ru`r joybarlaw-smetalıq ha`m basqa da hu`jjetlerdi bankke tapsirg`annan keyin g`ana a`melge asiriladi.

Fermer xojalig`inin` baslig`i kredit aliw ushin rayon ha`kimine fermer xojalig`in ju`rgiziw ushin o`zine uzaq mu`ddetke ijarag`a berilgen jer maydanına bolg`an huqiqin kredit aliw ushin girewge qoyiwg`a ruxsat beriwdi sorap arza beredi. Rayon ha`kimi belgilengen ta`rtipte fermer xojalig`i baslig`inin` arzasin ko`rip shig`adi ha`m u`sh ku`n mu`ddet ishinde fermer xojalig`in ju`rgiziw ushin ajratilg`an jer maydanin uzaq mu`ddetke ijarag`a aliw huqiqin girewge qoyiwg`a jazba tu`rde kelisim beredi yamasa kelisim bermeytug`inlig`in da`lillep juwap beredi. Eger girewge jer maydaninin` bir bo`legin ijarag`a aliw huqiqi qoyilg`an bolsa, bul jag`dayda fermer xojalig`inin` baslig`i rayonnin` jer resurslari xizmetine girewge qoyilip atirg`an jer maydaninin` jobasin du`zip beriwdi sorap mu`ra`jat etedi. Rayonliq jer resurslari xizmeti on ku`n mu`ddet ishinde barliq jer

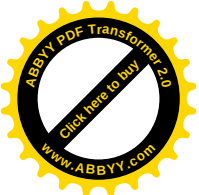

maydanin` jobasin girewge qoyilatug`in bo`legin ayirip ko`rsetip du`zedi. L jumislar buyirtpashinin` qarjilari esabinan a`melge asiriladi.

Jer maydanin uzaq mu`ddetli ijarag`a aliw huqiqin girewge qoyiw haqqinda sha`rtnamag`a onin` ajiralmas bo`lgei sipatinda rayonliq jer resurslari xizmetinin` baslig`i ta`repinen tastiyoqlang`an jer maydanin` girewge qoyilg`an bo`legi ko`rsetilgen jobasi ja`ne usi huqiqni girewge qoyiwg`a rayon ha`kiminin` jazba tu`rdegi kelisim qosa tigiledi. Jer maydanin uzaq mu`ddetli ijarag`a aliw huqiqin girewge qoyiw haqqinda sha`rtnama jazba tu`rde tigiledi. Kredit sha`rtnamasi notarial tastiyoqlang`an jag`dayda jer maydanin ijarag`a huqiqin girewge qoyiw sha`rtnamasi da sha`rtli tu`rde notarial tastiyoqlaniwi tiyis. Qariz beriwshinin` arzasi tiykarinda rayonliq jer resurslari xizmeti jer maydanin ijarag`a aliw huqiqinin` girewge qoyilg`anlig`in arza berilgen ku`nnen baslap u`sh ku`nnen keshiktirmesten dizimge aladi ha`m dizimge aling`an jaziw sa`nesi ja`ne nomeri ko`rsetilgen guwaliq beredi.

Girew maydanin ijarag`a aliw huqiqin girewge qoyiw haqqinda sha`rtnama dizimge aling`an waqittan baslap payda boladi. Jer maydanin ijarag`a aliw huqiqi miyras qaldiriw ta`rtibinde basqa ta`repke o`tken jag`dayda girew o`z ku`shin saqlap qaladi. Bunda jer maydanin ijarag`a aliw huqiqin girewge qoyiw haqqinda sha`rtnama qosimsha dizimnen o`tkeriledi. Ijara huqiqi berilgen jer maydani ma`mleket ha`kimiyat organlari ta`repinen girew iyesinin` barliq talaplari orinlang`annan keyin g`ana alip qoyiliwi mu`mkin.

Jer kodeksine muwapiq jer maydanin ijarag`a aliw huqiqin toqtatiw ma`selesi ma`mleketlik ha`kimiyat organlari ta`repinen qoyilg`an jag`dayda bank qariz aliwshi menen du`zilgen sha`rtnamag`a muwapiq berilgen kreditlerdi jyne olar boyinsha protsentler ha`m ja`riymalardi mu`ddetinen burin qaytariw ilajlarin ko`riw huqiqina iye, sonin` ishinde usi Rejede belgilengen ta`rtipte qariz aliwshinin` girewge qoyg`an jer maydanin ijarag`a aliw huqiqin ko`pshilik aldindag`i sawdalarda satiw joli menen. Ijara huqiqi berilgen jer maydani alip

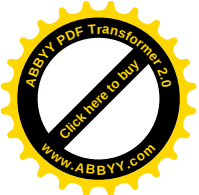

qoyilg`an jag`dayda bank qariz aliwshig`a keltirilgen ziyarlardi qaplaw esabın tu`sken summadan o`z talaplarin qanaatlendiriwda artiqmash huqıqqa iye.

Kreditler o`z aldina ssuda esap betin ashiw ja`ne qariz aliwshinin` usi esap betinen tovar materialliq bayliqlar ushin pul o`tkeriw joli menen to`lew tapsirmaların ju`rgiziw arqali beriledi. Ssuda esap betinen naq aqsha beriw tek g`ana «Fermer xojaliqlarina, yuridikaliq shaxs sipatında jumis ju`rgizip atirg`an kishi biznes subektlerine kommertsiyaliq bankler ta`repinen milliy ha`m sirt el valyutasında mikrokreditler beriw Ta`rtibi» menen belgilengen maqsetlerde, ta`rtipte ha`m mug`darda g`ana beriledi. Kreditler kreditlew mu`ddetlerine qarap 13101 «Jeke ka`rxanalarg`a, sheriklerge ha`m korporatsiyalarg`a berilgen qisqa mu`ddetli ssudalar», 14301 «Jeke ka`rxanalarg`a, sheriklerge ha`m korporatsiyalarg`a berilgen ortasha mu`ddetli ssudalar», 15500 «Jeke ka`rxanalarg`a, sheriklerge ha`m korporatsiyalarg`a berilgen uzaq mu`ddetli ssudalar» balans schetlarında esapqa alinadi.

Ayirim ssuda esap betleri boyınsha berilgen kreditler kredit bo`limi xizmetkerinin` ko`rsetpesi menen qisqa mu`ddetli minnetlemeler menen ra`smiylestiriledi, olar kredit mu`ddetlerinen kelip shig`ip toliq to`lengenge shekem 91901 «Qisqa mu`ddetli ssudalar boyınsha qariz aliwshilardin` minnetlemeleri», 91905 «Uzaq mu`ddetli ssudalar boyınsha qariz aliwshilardin` minnetlemeleri» tosinnan bolg`an jag`daylar schetlarında esapqa alip bariladi.

To`lew mu`ddeti tamam bolip, kredit aliwshida pul qarjilari bolmag`an jag`dayda kredit waqti keshiktirilgen ssudalar esap betleri arqali o`ndiriledi, al ol boyınsha qisqa mu`ddetli minnetlemeler 2 sanli kartotekag`a jaylastiriladi ha`m kalendarli gezek ta`rtibinde o`ndiriledi. Bunda protsentler kredit qarizlarinan burin o`ndiriledi. Kommertsiyaliq bankler kreditten paydalaniwdin` pu`tkil mu`ddeti dawamında turaqli tu`rde monitoring ju`rgizedi. Monitoring qariz aliwshinin` arzasin ha`m kredit sha`rtnamasinin` sha`rtlerin a`melge asiriwg`a ha`r ta`repleme ja`rdem beriwge qaratiliwi tiyis. Monitoring dawamında qariz aliwshinin` finans xojaliq jumislari, onin` du`zilgen sha`rtnamalar sha`rtnamalarg`a (buyirtpalarg`a)

muwapiq o`nim jetkerip beriw minnetlemelerin orinlawi, o`ndiris ko`lemle o`ndirislik emes qa`rejetler ha`m shig`inlar, aylanis, payda qarjilari, jeke aylanba qarjilar dinamikasi, tovar materialliq bayliqlar rezervlerinin` awhali, aylanba qarjilardin` aylanimplilig`i analizlenedi. Bank qariz aliwshinin` kredit boyinsha ko`rsetkishlerin sistemalastirip, onin` kreditti to`lewge uqibi u`stinen monitoring ju`rgizedi.

Girewge qoyilg`an jer maydaninan paydalaniwdin` jag`dayi, kredittin` kredit shartnamasinda ko`rsetilgen sha`rtler boyinsha na`tiyjeli ha`m maqsetke muwapiq paydalaniliwi orinnin` o`zinde u`yreniledi. Qurilisti qarjilandiriwg`a kreditler boyinsha monitoring protsessinde bank kredit sha`rtnamasinda ko`rsetilgen mu`ddetlerge ha`m sha`rtlerde kreditlengen obektte orinlang`an jumislar ko`lemin qadag`alaw ta`rizinde o`lsheydi. Awil xojalig`i eginlerin jetistiriw ushin berilgen kreditler boyinsha monitoring protsessinde bank o`simliklerdin` bari-jog`in, agrotexnikaliq ilajlardin` o`z waqtinda o`tkeriliwin u`yrenedi: jabayi sho`plerden tazalaw (otaq), suwg`ariw, kultivatsiya h.b.

O`simliklerdin` joq ekenligi yamasa o`simlikler o`z halina taslap qoyilg`anlig`i aniqlansa, bank berilgen kreditlerdi ha`m olar boyinsha esaplang`an protsentlerdi, ja`riymalardi waqtinan burin o`ndiriw ilajlarin ko`redi. Bul ilajlardin` barlig`i kredit sha`rtnamasinda ko`rsetilgen boliwi sha`rt. Berilgen kreditler maqsetke muwapiq paydalanilmag`anlig`i aniqlang`an jag`dayda bank maqsetke muwapiq emes paydalinilg`an kredit bo`legin qariz aliwshinin` talap etkenshe depozit esap betinen mu`ddetinen burin o`ndiriw huqiqina iye.

Jer maydanlarin ijarag`a aliw huqiqin girewge qoyg`an qariz aliwshi kredit sha`rtnamasinda ko`rsetilegn mu`ddette girew saqlawshinin` talaplarin qanaatlandiriliwi sha`rt. Qariz aliwshinin` talap etilgenge shekem tiykarg`i depozit esap betinde qarjilar joq bolg`an jag`dayda bank qisqa mu`ddetli minnetlemeler tiykarinda basqa banklerge qariz aliwshinin` ekilemshi depozit esap betindegi qarjilardi tiykarg`i talap etilgenge shekem depozit esap betine o`tkeriw haqqinda talapnama jiberedi. Qariz aliwshilardin` talap etilgenge shekem ekilemshi depozit

esap betlerine xizmet ko`rsetiwshi bankler Puqaraliq kodeksinin` 784 statyasida belgilengen esaptan shig`ariw na`wbetliligi tiykarinda usi talaplardi orinlawi ja`ne olarda ko`rsetilgen summalardi qariz aliwshinin` tiykarg`i talap etilgenge shekem depozit esap betine memorial orderler menen o`tkeriwi sha`rt.

Qariz aliwshinin` ekilemshi depozit esap betlerindegi qarjilari tiykarg`i talap etilgenge shekem depozit esap betine o`tkerilgennen keyin bul qarjilardi esaptan shig`ariw «Xojaliq ju`rgiziwshi subektlerdin` bank esap betinen pul qarjilarin esaptan shig`ariw ta`rtibi haqqinda Instruktsiya» menen belgilengen ta`rtipte a`melge asiriladi. Jer maydanin ijarag`a aliw huqiqin girewge qoyg`an fermer xojalig`i saplastirilg`an jag`dayda girew saqlawshi girewge qoyilg`an jer maydanin ijarag`a aliw huqiqi esabinan mu`ddetinen burin qarizlardi o`ndiriw huqiqina iye boladi.

Bank o`z talaplarin girewge qoyilg`an jer maydanin ijarag`a aliw huqiqi esabinan O`zbekstan Respublikasi Puqaraliq kodeksinin` 280 statyasida belgilengen ta`rtipte sud qarari tiykarinda qanaatlandiriliwi mu`mkin. Qariz aliwshinin` to`lew qaratilg`an girewge qoyilg`an jer maydanin uzaq mu`ddetli ijarag`a aliw huqiqin satiw nizamshiliq penen belgilengen ko`pshilik sawdalardi sho`lkemlestiriw joli menen a`melge asiriladi. Ko`pshilik sawdalarda jer maydanin satip alg`annan keyin oni tikkeley maqsetke muwapiq paydalaniw minnetlemesin o`z moynina alatug`in ha`r qanday yuridikaliq ha`m fizikaliq ta`repler qatnasiwi mu`mkin. Ko`pshilik sawdalarda jer maydanin ijarag`a aliw huqiqin satip alg`an yuridikaliq ha`m fizikaliq ta`replerdin` huquqlarin ijara mu`ddetinen burin toqtatiwg`a ayriqsha jag`daylarda, og`an keltirilgen ziyarlardi (sonin` ishinde qoldan ketken paydani) toliq to`legennen son` g`ana jol qoyiladi.

Girewge qoyilg`an jer maydanin ijarag`a aliw huqiqin satiwdan aling`an qarjilar kreditti o`ndiriwge jetpegen jag`dayda bank O`zbekstan Respublikasi Ministrler kabinetinin` 2002-jil 4-dekabrdegi 422 sanli qarari menen tastiyoqlang`an «Bank kreditleri boyinsha o`z waqtinda to`lenbegen qarizlardi qariz

aliwshilardin` mu`lki esabinan o`ndiriw Ta`rtibi» ne muwapiq qariz aliwshinnı, likvidli mu`lki esabinan o`ndiriw huqiqına iye.

O`zbekstan Respublikası finans Ministrılgı janındag`ı ma`mleket mu`ta`jlikleri ushin satıp alinatug`ın awıl xojalıq o`nimleri boyınsha esaplasıw Fondinın` (bunnan bilay-Fond) kredit liniyalari esabınan jen`illikli kreditler alg`an fermer xojalıqlarına da`n o`siriw ushin «Wzdonmahsulat» tayarlaw ka`rxanalari menen du`zilgen kontarktatsiya sha`rtnaması summasinın` 30 protsentine shekemgi, al Fond kredit liniyalari esabınan jen`illikli kredit almag`an fermer xojalıqlarına-80 protsentine shekemgi mug`darda kreditler beriledi. Fondtin` kredit liniyalari esabınan paxta jetistiriw ushin jen`illikli kredit alg`an fermer xojalıqlarına kontraktatsiya sha`rtnaması summasinın` 20 protsentine shekemgi, al Fond kredit liniyalari esabınan jen`illikli kredit almag`an fermer xojalıqlarına 70 protsentke shekemgi mug`darda kredit beriledi. Kreditler usı reje menen belgilengen sha`rtlerde kreditti qaytara alatug`ın subektlerge sha`rtnama tiykarında 1,5 jılğ`a shekemgi mu`ddetke (18 ay) mu`ddetin keshiktiriw huqiqısız klienttin` talap etilgenge shekem tiykarğ`ı depozit esap beti jaylasqan orında beriledi.

Kreditten paydalang`anı ushin protsent stavkasinin` mug`dari qariz aliwshi menen bank arasındag`ı o`z ara kelisim boyınsha kredit sha`rtnaması tiykarında belgilenedi. Kreditler to`mendegi maqsetlerge beriledi:

- Awıl xojalıq texnikasin, awisiq bo`lekler ha`m u`skeneler satıp aliw ushin;
- Janarmay-maylaw materialların satıp aliw ushin;
- Mineral to`ginler, o`simliklerdi qorg`awdin` ximiyalıq ha`m biologiyalıq quralların, veterinariya preparatların satıp aliw ushin;
- MTP, alternativ MTP, shirket xojalıqlari, suwdan paydalaniwshilar Assotsiatsiyası, basqa da xojalıq subektlerinin` xizmetlerine to`lew ushin;
- Tikkeley da`n ha`m paxta jetistiriwge baylanisli qa`rejetlerdi to`lew ushin.

Kredit aliw ushin fermer xojalıg`ı o`zinin` tiykarğ`ı depozit esap betin ju`rgiziwshi bankke to`mendegi hu`jjetlerdi tapsiradi:

- Kredit beriwdi sorap arza jergilikli (rayonliq) ma`mleketlik saliq xizmeti ta`repinen tasiyiqlang`an son`g`i esabat da`wiri ushin buxgalteriyaliq balans (1 sanli forma) ha`m debitorliq ja`ne kreditorliq qarizlar tuwrali mag`liwmatnama (2a sanli forma), sonday-aq 90 ku`nnen ko`p bolg`an qarizdarliq boyinsha salistirip tekseriw akti (akt sverki), finans juwmaqlari hpqqinda esabat (2 sanli forma),

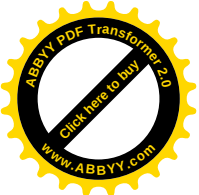
- Tayarlawshi sho`lkemler menen du`zilgen kontraktatsiya sha`rtnamalarinin` nusqalari jergilikli (rayonliq) ma`mleketlik saliq xizmeti ta`repinen tasiyiqlang`an son`g`i esabat da`wiri ushin buxgalteriyaliq esabat da`wiri ushin buxgalteriyaliq balans (1 sanli forma) ha`m debitorliq ja`ne kreditorliq qarizlar tuwrali mag`liwmatnama (2a sanli forma), sonday-aq 90 ku`nnen ko`p bolg`an qarizdarliq boyinsha salistirip tekseriw akti (akt sverki), finans juwmaqlari haqqinda esabat (2 sanli forma),

- Sha`rtli tu`rde pul tu`simi boljami ko`rsetilgen biznes joba jergilikli (rayonliq) ma`mleketlik saliq xizmeti ta`repinen tasiyiqlang`an son`g`i esabat da`wiri ushin buxgalteriyaliq balans (1 sanli forma), ha`m debitorliq ja`ne kreditorliq qarizlar tuwrali mag`liwmatnama (2 sanli forma), sonday-aq 90 ku`nnen ko`p bolg`an qarizdarliq boyinsha salistirip tekseriw akti (akt sverki), finans juwmaqlari haqqinda esabat (2 sanli forma),

- Jergilikli (rayonliq) ma`mleketlik saliq xizmeti ta`repinen tasiyiqlang`an son`g`i esabat da`wiri ushin buxgalteriyaliq balans (1 sanli forma) ha`m debitorliq ja`ne kreditorliq qarizlar tuwrali mag`liwmatnama (2a sanli forma), sonday-aq 90 ku`nnen ko`p bolg`an qarizdarliq boyinsha salistirip tekseriw akti (akt sverki), finans juwmaqlari haqqinda esabat (2 sanli forma),

- Kreditti qaytariw ta`miynati.

Qariz aliwshi kredittin` qaytariliw ta`miynati sipatinda bankke o`zine uzaq mu`ddetli ijarag`a berilgen jer maydaninan usi jili alinatug`in keleshek zu`ra`atti girewge qoyadi. Bunda bank penen fermer xojalig`i arasinda keleshek zu`ra`atti girewge qoyiw haqqinda sha`rtnama du`ziledi. Sha`rtnamada girewge qoyilg`an o`nimdi satiwdan kelip tu`sken qarjilardi «Wzdonmahsulat», «Paxtasanaat»

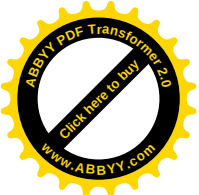

tayarlawshi ka`rxanalarina ha`m basqa da xojaliq ju`rgiziwshi ka`rxanalar, birinshi gezekte kreditlerdi ja`ne olar boyinsha esaplang`an protsentlerdi to`lew ushin jiberiw sha`rt ko`rsetiledi. Sonday-aq, fermer xojalig`i sha`rtnamag`a keleshek zu`ra`a`tti benefitsiar-bank kreditor esabina iqtiyarli qamsizlandiriw tuwrali qamsizlandiriw polisin de qosa tigedi.

Bank penen fermer xojalig`i arasinda kredit sha`rtnamasi du`zilip, ku`shke kirgennen keyin bank fermerge o`z aldina ssuda esap betin ashadi ha`m qariz aliwshinin` to`lew tapsirmalari tiykarinda tek naqlay emes formada onnan to`lemlerdi a`melge asiradi. Berilgen kreditler 14301 «Jeke menshik ka`rxanalar`a, sherikliklerge ha`m korporatsiyalar`a berilgen ortasha mu`ddetli ssudalar» balans esap betinde esapqa alinadi. Ayirim ssuda esap betleri arqali berilgen kreditler boyinsha qisqa mu`ddetli minnetlemeler ra`smiylestiriledi, olar kredit bo`limi xizmetkerinin` ko`rsetpesi menen 91903 «Ortasha mu`ddetli ssudalar boyinsha qariz aliwshilardin` minnetlemeleri» ku`tilmegen jag`daylar esap betinde esapqa alinadi.

Kommertsialiy bankler kreditten paydalaniwdin` pu`tkil mu`ddeti dawaminda turaqli tu`rde monitoring ju`rgizedi. Monitoring qariz aliwshinin` joybari ha`m kredit sha`rtnamasinin` sha`rtlerin a`melge asiriwg`a ha`r ta`repleme ja`rdem beriwge qaratiliwi tiyis. Banklerdin` monitoring o`tkeriw ta`rtibi ha`m qariz aliwshinin` berilgen kreditlerdi maqsetke muwapiq jumsamag`an jag`daylardaqollanilatug`in sharalar kredit sha`rtnamasinda ko`rsetiliwi tiyis.

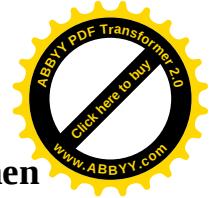
Monitoring protsessinde orinlarda fermer xojaliqlari jetistirip atirg`an eginlerdin` jag`dayi, olardi ta`rbiyalaw boyinsha za`ru`r agrotexnikaliq ilajlardin` ju`rgiziliwi, kreditten na`tiyjeli ha`m maqsetke muwapiq paydalaniwi u`yreniledi. O`simli na`llerinin` bolmau`i yamasa jarim-jarti boliwi, yaki qarawsiz qalg`anlig`i, sonday-aq agrotexnikaliq ilajlardi o`z waqtinda o`tkermegenlikten, o`simliklerdi otaq basip ketiwi sebepli zu`ra`a`t jetistire almaw qa`wpi payda bolg`anda, suwg`arilmag`anlig`i ha`m usunday basqa jag`daylarg`a bola o`simliklerdin` nabit boliw qa`wpi ju`zege kelgende bank kreditlewdi toqtatadi

ha`m berilgen kreditti ja`ne ol boyinsha esaplang`an protsentlerdi o`ndirip alad. Bul reje kredit sha`rtnamasinda ko`rsetiliwi tiyis.

Kreditten paydalang`ani ushin protsentler esaplaw nizamshiliqta ko`zde tutilg`an ta`rtipte ju`rgiziledi. Berilgen kreditler boyinsha esaplang`an, biraq alinbag`an protsentler qaldig`i ha`m tiykarg`i qarizdi o`ndiriw birinshi gezekte qariz aliwshinin` tayarlaw ka`rxanalarina satqan awil xojaliq o`nimlerinen 23210, 23220 arnawli esap betlerine kelip tu`sken qarjilar esabinan a`melege asiriladi. Bunda protsentler kredit qarizlarinan burin o`ndiriledi. Fermer xojaliqlari kredit boyinsha tiykarg`i qarizdi ha`m ol boyinsha protsentlerdi kredit sha`rtnamasinda ko`rsetilgen mu`ddetten burin to`lew huqiqina iye.

23210, 23220 esap betlerinde aling`an kreditti ha`m ol boyinsha protsentlerdi to`lew ushin qarjilar jetispese, kredit boyinsha protsentler ha`m qarizlar nizamshiliqta belgilengen ta`rtipke muwapiq qariz aliwshinin` tiykarg`i talap etilgenge shekem depozit esap betindegi qarjilar esabinan o`ndiriledi. Bunda kredit boyinsha esaplang`an protsentler ha`m qarizlar qaldig`i keshiktirilgen ssudalar esap beti arqali o`ndiriledi, al ol boyinsha qisqa mu`ddetli minnetlemeler 2 sanli kartotekag`a jaylastiriladi. Qariz aliwshinin` talap etilgenge shekem tiykarg`i depozit esap betinde qarjilar joq bolg`an jag`dayda bank qisqa mu`ddu`tli minnetlemeler tiykarinda basqa banklerge qariz aliwshinin` ekilemshi depozit esap betlerindegi qarjilardi tiykarg`i talap etilgenge shekem depozit esap betine o`tkeriw haqqinda talapnama jiberiledi. Qariz aliwshilardin` talap etilgenge shekem ekilemshi depozit esap betlerine xizmet ko`rsetiwshi bankler Puqaraliq kodeksinin` 784 statyasinda belgilengen esaptan shig`ariw na`wbetliligi tiykarinda usi talaplardi orinlawi ja`ne olarda ko`rsetilgen summalardi qariz aliwshinin` tiykarg`i talap etilgenge shekem depozit esap betine memorial orderler menen o`tkeriliwi sha`rt.

1.2. Agrar sektorin kreditlestiriv o`zgesheliklari ha`m bank ta`repinen kreditlestirivdi sho`lkemlestiriv

Diyxan ha`m fermer xojalig`in kreditlestiriv O`zbekstan Respublikasinin` «Fermer xojaliqlari haqqinda» Nizam ha`m basqada nizamliq aktler menen retlestiriledi. Bul Nizamnin` 19-statyasinda to`mendegidey ko`rsetilgen: 1. O`ndirislik maqsettegi obektlerdin` qurilisin, o`ndirislik tiykarg`i qurallardi satip aliwdi uzaq mu`ddetke kreditlestiriv ha`m diyxan ha`m fermer xojalig`inin` o`ndirislik xizmetin qisqa mu`ddetke kreditlestiriv kreditlik sha`rtnama tiykarinda a`melge asiriladi. Ma`mleketlik kooperativlik ha`m ja`miyetlik ka`rxanalar, birlespeler, mekemeler ha`m sho`lkemler, ayrim ta`repler diyxan xojaliqlarina olar arasinda du`zilgen sha`rtnamag`a sa`ykes kredit beriwge haqili.

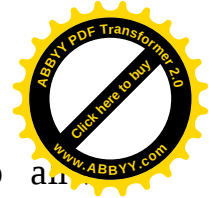
Diyxan xojalig`i, bank mekemelerinde arnawli qa`liplestirilgen tiyisli kreditlik fondlardan imtiyazli sha`rtler menen paydalanadi.

Diyxan xojalig`larin payda etip atirg`an waqit shag`inda berilgen kredit ha`m ssudalarda kepillik beriwshi bolip ha`kimshilik ha`m basqariw uyimlari, basqa to`lem qa`biliyetine iye yuridikaliq ha`m fizikaliq ta`repler ja`ne diyxan ha`m fermer xojaliqlarinin` o`zi mu`lkti girewge qoyiw joli xizmet ete aladi.

Bank penen fermer arasinda du`zilgen sha`rtnama olar arasindag`i DFXlarin kreditlestiriv mashqalalarin sheshiw, atap aytqanda kredittin` maqseti ha`m ko`lemi, onan paydalaniw na`tiyjeliligi, ssudani qaytariw mu`ddeti ha`m ta`rtibi, kredittin` ta`miyinleniwi, kredit ushin protsentlik stavka ha`m oni to`lew ta`rtibi, protsentlik stavkalardi to`menletiw yamasa joqarilatiw sha`rtleri, sha`rtnamani buzg`an jag`daydag`i ta`replerdin` juwapkershiligi h.t.b. ma`selelerdi aniklap beredi.

Uzaq mu`ddettegi kreditler to`mendegi jag`dayda beriledi:

- tiykarg`i fondlardi payda etiw, satip aliw ha`m remont penen baylanisli qurilis, rekonstruktsiya, obektti ken`eytiw ha`m basqa da shig`inlarg`a, 10 jil mu`ddetke, biraq xojaliqqa ajratilg`an jerden paydalaniw mu`ddetinen joqari emes;

▪ awil xojalig`i texnikasin, transport quralların, u`skenelerdi satıp alıw shig`ınlarına- 7 jıl mu`ddetke;

▪ tiykarg`i padanı qa`liplestiriwge bag`darlang`an ha`m pal ha`rresi semyasin satıp alıw ushin- 3 jıl mu`ddetke.

Ssudalardıń qaytarılıwı fermer kredit alg`annan keyingi ekinshi jıldan baslanadı.

Minnetleme-tapsırma boyınsha to`lem waqtı keliwi menen diyxan ha`m fermer xojalig`inin` esap betinen qarjılar banke o`tkerilip baslanadı. Fermerdin` esap betindegi qarjıları jetispegen jag`dayda, qaytarılmaq`an qarız mu`ddeti o`tken qarız esap betine o`tkeriildi, al ol boyınsha joqarı protsent stavkasi belgilenedi. Bunday jag`dayda diyxan xojalig`ına jan`adan ssuda beriw haqqında so`ylesiwler toqtatıladi.

Bankler jeke isbilermenlerdi ha`m diyxan xojalıqların imtiyazlı kreditlestiriw Fondı esabınan mikrokreditlestiriwdi, olardıń o`z xızmetin yuridikaliq ta`rep statusin alıp yamasa almay ju`rgizip atırq`anına qaramastan a`melge asıradi.

Kommertsiyalıq bankler ta`repinen Fond esabınan beriletug`ın kreditler qaytarılıw, to`lemli, mu`ddetlilik ha`m maqsetli paydalaniw sha`rti menen sha`rtnama tiykarında beriledi.

Fond esabınan kredit berilgende onin` mu`ddeti kreditlestiriw obektinin` qaplaniwına baylanisli bolıp, atap aytqanda:

▪ aylanis qarjıların toliqtiriw ushin kerekli shiyki zat ha`m materiallardı, yarımfabrikatlardı ha`m basqada o`ndirislik zapaslardı satıp alıw ushin kredit, a`dette, 1 jilg`a shekemgi mu`ddetke beriledi;

▪ diyxan ha`m fermer xojalig`ına awıl x`ojalıq o`ndirisin sho`lkemlestiriwde aylanis quralların toliqtiriw ushin, sonin` menen birge yuridik ta`repi statusin alg`an diyxan xojalig`ına kredit, a`dette, 2 jıldan kem bolmaq`an mu`ddetke beriledi;

▪ Yuridikaliq ta`rep bolıp xızmet ju`rgizip atırq`an diyxan ha`m fermer xojalıqlarına investitsiyalıq joybarlardı qarjı menen ta`miyinlewge kredit 5 jilg`a

shekem mu`ddetke beriledi. Bunda kreditti qaytariwda mu`ddetin uzaytiriwǵa jay qoyilmaydi.

Kreditlerdi qaytariwdin` maksimal mu`ddeti 30 aydan artpawı kerek. Imtiyazlı kredit alıw ushin qarız alıwshılar banke to`mendegi hu`jjetlerdi (kredit paketin) usiniwi kerek:

- kreditke arza;
- qarız alıwshinin` bank esap betine aqshalay tu`simlerdin` boljawlıq rejesi qosılǵan biznes-reje;
- keyingi esaplıq da`wir boyınsha buxgalteriyalıq balans yag`niy № 1 Forma (ma`mleketlik salıq organı ta`repiyen tastsiyıqlang`an), debitorlıq ha`m kreditorlıq qarızlar haqqında ma`limleme;
- kredittin` ta`miyinleniwinin` bir usilin- mu`lk yamasa qamsızlandiriw mekemesinin` kepilligi, u`shinshi ta`replerdin` poruchitelstvosi, qarız alıwshi ta`repiyen kreditti qaytara almay qalıw qa`wpinen qamsızlandiriw haqqında qamsızlandiriw kompaniyasının` qamsızlandiriw polisi.

Bank penen qarız alıwshi arasında sha`rtnamanı du`ziw mu`ddeti 10 ku`nnen 20 ku`n aralıǵında.

Kredit beriw haqqında sheshim qabil etilgennen keyin diyxan ha`m fermer xojalıǵına kreditlik kartochka ashiladı ha`m ol tiykarında kredit qadag`alanadı.

«Kommertsiyalıq banklerde jen`ilikli kreditlestiriw arnawlı Fondin qa`liplestiriw ta`rtibi» ne sa`ykes Fond bank paydasinin` 25 protsentke shekem bo`legin ja`mlew joli menen qaliplestiriledi. Bul ajiratpalar ha`r kvartalda salıqlar to`lengennen keyingi, banktin` biznes-rejesinde ko`rsetilgenindey payda etiledi.

Bizge ma`lim, awıl xojalıǵı o`ndirisinin` na`tiyjeleri ko`p ta`repten ta`biyiy sharayatlarg`a baylanisli boladı. Awıl xojalıǵı o`ndirisinde ekonomikalıq nizamlar ha`reketi u`zliksiz ra`wishte ta`biyat nizamlarının` ha`reketi menen birgelikte boladı. Awıl xojalıǵında aylanis qarjılarının` aylanıw mu`ddeti basqa tarawlarg`a qarag`anda uzaq mu`ddetli ekenligi menen ajiralıp turadı.

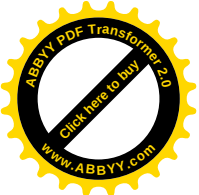

Awil xojalig'i o'ndirisinin ma'wsimlik xarakteri ha'm ol menen baylanis o'ndirislik qa'rejetler jil dawaminda a'melge asiriliwi, onin na'tiyjeleri bolsa, jildin aqirinda qaytariliwi awil xojalig'i ka'rxanalarinin aylanis qarjilarinin aylanis da'wirinin sozilip ketiwine alip keledi ha'm obektiv tu'rde awil xojaliq ka'rxanalarinin aylanis qarjilarinin waqtinsha jetispey qaliwina sebep boladi.

Ha'zirgi waqitta awil xojalig'inda o'tkerilip atirgan reformalar jan'a bir baskishta a'melge asirilmaqta, oni tarawdi qarji menen ta'miyinlew ma'selesine basqishpa-basqish bank krediti kirip kelip atirgani menen tu'sindiriw mu'mkin. Da'slep Ministrler Kabinetinin 2002 jil 7 noyabrdegi 383 sanli Qararina tiykarlanip Buxara, Fergana, Namangan ha'm Xorezm oblastlari fermer xojaliqlarina ma'mleket mu'tajlikleri ushin satilatug'in paxta ha'm g'a'lle shiyki zatin tayarlawdi jen'illikli kreditlestiriw sistemasi sinaw tu'rinde o'tkerilip, olarg'a 16,7 mlrd swm mug'darinda kredit berildi.

O'tkerilgen ta'jiriybe na'tiyjeleri hu'kimetimiz ha'm respublika orayliq banki ta'repinen teren analiz etilip, ushirasatug'in mashqalalardi sheshiw ushin ilajlar ko'rildi, kreditlestiriw qag'iydalari jetilistirildi. Uliwma, son'gi jillarda fermer xojaliqlarin g'a'lle ha'm paxta jetistiriw menen baylanisli qa'rejetlerin oraylastirilgan transhlar arkali qarjilandiriwg'a qarag'anda, bank kreditleri arkali finanslastiriwdin o'zine ta'n abzalliq-lari ko'rindi.

Awil xojalig'in transhlar arkali qarjilandiriwdan bank kreditleri arkali finanslastiriwg'a o'tiwi, birinshiden, fermer xojaliqlarinin o'zleri kredit qarjilarin o'ndiris agrotexnikasina sa'ykes tu'rde sarplawg'a imka'niyatqa iye boliwg'a alip keldi. Na'tiyjede, o'ndiristi aqilg'a muwapiq sho'lkemlestiriw, qa'rejetlerdi tejewge, artiqshi ka'rejetlerdi sheklewge mu'mkinshiligi bolganlig'i sebepli o'nimnin o'zine tu'ser bahasinin keskin to'menletiwge imka'niyat jaratildi. Sebebi endi fermer qandayda bir qa'rejet ushin to'lem-di bank krediti esabinan a'melge asiriwdan aldin, oni ha'rp ta'repleme esaplap shig'adi. Respublikamiz Orayliq banki ta'repinen fermer xojaliqlarin jen'illikli kreditlestiriw ta'rtibin orinlardi tu'sindiriw ushin otkerilgen seimnarlarda fermerlerge kredittin

qaytarilmay qaliw qa`wpin kommertsiyaliq bankleri ta`repinen qamsizlandir. haqqinda usinislari berilgenligin esapqa alip Orayliq bank Finans Ministriligi menen kelisilgen halda a`meldegi ko`rsetpelerge o`zgerisler kirgizdi.

Jan`a ta`rtipke muwapiq, 2004-jildan baslap, kreditlerdin` qaytarilmay qaliw qa`wpin kommertsiyaliq bankler o`z qarjilari esabinan a`melge asiratug`in boldi. Na`tiyjede fermer xojaliqlarinin` usi kreditlerden paydalaniwi ushin to`lenetug`in protsentleri a`melde 7,5 protsentten 3 protsentke shekem azaydi.

Fermer xojaliqlarin jen`illikli kreditlestiriw sistemasinin` ta`jiriybesi protsessti jedellestiriw, to`lem intizamin muwapiqlastiriw ha`m basqa da bir qatar unamli na`tiyjelerdi ko`rsetti. Kredittin` awil xojalig`i finanslastiriliyaindag`i tiykarg`i derek ekenligin turmistin` o`zi ja`ne bir marte tastiiqladi.

Oliy Ma`jilis Nizamshiliq palatasi ha`m Senattin` qospa ma`jilisinde prezidentimiz so`ylegen bayanatinda fermerlerge keleshektegi zu`ra`a`t esabinan jen`illikli stavka menen kreditler beriwge o`tiwdi ta`miyinlew za`ru`rligi belgilendi.

Bul ko`rsetpelerdi a`melge asiriw maqsetinde, Orayliq bank Finans Ministriligi menen birgelikte «Awil xojalig`i ka`rxanalarinin` ma`mleket ta`repinen satip alinatug`in paxta ha`m g`a`lle jetistiriw qa`rjetlerin kommertsiyaliq bankler ta`repinen kreditlestiriw ta`rtibi haqqinda Nizam»in islep shig`ip, a`melge asirdi.

Belgilengen ta`rtipke muwapiq, kreditler awil xojaliq ka`rxanasi ha`m «Uzpaxtasanoat» birlespesi xa`m «Uzdonmaxsulot» AK ka`rxanalari menen du`zilgen kontraktatsiya sha`rtnamalarinde belgilengen ma`mleket ke satiw ushin o`ndiriletug`in o`nimnin` ko`leminin` quninan kelip shig`ip, paxta shiyki zatinin` ha`m g`a`llenin` 50 protsentine shekem beriledi.

Awil xojaliq ka`rxanalarinin` paxta ha`m g`a`lle jetistiriw qa`rejetlerin kommertsiyaliq bankler ta`repinen jen`illikli kreditlestiriw ta`rtibinin` a`hmiyetli qa`siyeti, eginlerdin` ha`r bir tu`rin jetistiriw qa`rejetlerin qarjilandiriw ushin beriletug`in kreditlerdin` mu`ddetleri ha`m mug`darlari ag`imdag`i jilg`a tastiyoqlanatushin agrotexkartalar tiykarindla belgileniwi bep esaplanadi. Demek,

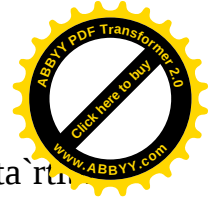
bunnan fermer xojaliqlari xa`m awil xojalig`i shirketlerinin` agrotexnikaliq ilajla tiykarinda eginlerdi o`ndiriwi u`zliksiz tu`rde qarji menen tamiyinlengenligi hakkinda aytiwimiz mu`mkin.

Kreditlerdin` qaytariliwi ushin belgilengen mu`ddetler Orayliq bank ha`m Finans Ministrligi qa`nigelerinin` aqirg`i jillarda g`a`lle ha`m paxta shiyki zati ushin esaplawlari na`tiyjesinde tiyisli awil xojaliq o`nimi boyinsha xojaliqlar menen jilliq esaplawlar a`melge asirilg`aninsha , g`a`lle jetistirip atirg`an fermerlerge 12 ayg`a, al paxta jetistiriwshi xojaliqlarg`a 18 ayg`a dep belgilengen.

Bul kreditler jen`illikli bolip, olardin` protsentli stavkasi jilliq 3 protsent mug`darda belgilengeni ha`m ol bankler araliq kreditler bazarinda bu`gingi ku`nde qa`liplesken protsentlik stavkalardan 6 ma`rte kem ekenligi belgili. Keyingi jillarda ayrim oblastlarda ta`jiriybe tu`rinde a`melge asirilg`an bul kreditlestiriw ta`jiriybesi g`a`lle jetistiriw qa`rejetlerin finanslastiriw ushin fermer xojaliqlarina berilgen kreditler tiykarinan iyul, avgust aylarinda toliq qaytariliwin ko`rsetken. Bul jag`day g`a`lle jetistiriwshi awil xojaliq ka`rxanalari alg`an kreditleri ushin protsentti 12 ay ushin emes, al 2-8 ay ushin g`ana to`leytugininan, xa`m ol kredittin` xojaliqlar ushin arzang`a tu`siwinen derek beredi.

Fermer ha`m xojaliqlarinin` g`a`lle ha`m paxta jetistiriw qa`rejetlerin qarjilandiriw ushin jen`illikli kreditler beriw ta`rtibi ju`da` jen`islestirilgen. Awil xojalig`i ka`rxanalari bul kreditti aliwi ushin olardin qaytariliwin ta`miyinlewden de azat etilgen. Berilip atirg`an kreditlerdin` ta`miyinleniwi sipatinda olardi qaytarilmay qaliw qa`wpin qamsizlandiriwi kommertsiyaliq bankler o`z qarjilari esabinan a`melge asiratug`in boldi. Onin` ushin kommertsiyaliq bankler «Uzagrosug`urta» kompaniya smenen tiyisli qamsizlandiriw sha`rtnamasin du`zedi.

Oraylik bank ta`repiyen awil xojaliq o`ndirisinin` qa`siyetlerin esapqa alg`an halda fermer xojaliqlari rawajlaniwi ushin qolayli sha`rt sharayatlar jaratiw, olar ushin kommertsiyaliq bankklerinin` kredit qarjilarinan paydalaniwg`a ken` imka`niyatlar jaratiw maqsetinde «Kommertsiyaliq bankler ta`repiyen fermer

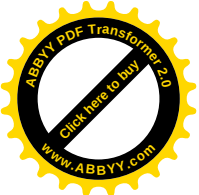
xojaliqlarına keleshektegi zu`ra`a`tti girewge alg`an halda kreditler beriw ta`rı haqqında Nizam» islep shig`ildi ham 2004 jıl aprel ayınan baslap a`meliyatqa kirgizildi.

Bul Nizamnı` a`meliyatqa kirgiziliwi na`tiyjesinde fermer xojaliqları g`a`lle ha`m paxta jetistiriw karjetleri menen birge olardı jıynap aliw xam qosımsha mineral to`gin yamasa janılğ`i satıp aliwdı da kredit esabınan a`melge asiratug`ın boldı. Bul kreditler fermer xojaliqlarına 1,5 jılğ`a shekemgi mu`ddetke beriledi.

Fermer xojaliqları bunday kreditlerdi aliw ushin o`zlerine uzaq mu`ddetke kreditke berilgen jerden ag`ımdag`i jılda alinatug`ın zu`ra`a`tti kredittin` qaytariliwinin` ta`miyinleniwi sipatında usınadı. Sha`rtnamada girewge qoyılğ`an zu`ra`a`tti «Uzdonmaxsulot» ha`m «Uzpaxtasanoat» tayarlaw ka`rxanalarına ha`m basqa xojalıq subektlerine satıwdan tu`sken barlıq pul qarjıların birinshi gezekte usı kreditler ha`m olar boyınsha esaplang`an protsentlerdi to`lewge bag`darlanıwi haqqında sha`rtler belgilep qoyıladı.

Fermer xojaliqları jen`illikli kreditten paydalaniwi menen bir waqıtta, o`z xızmeti ushin basqa kreditten paydalaniw huqıqına iye boladı. Kommertsıyalıq bankler ta`repinen fermer xojaliqlarına kredit beriw protsessinde ushırasatug`ın en` a`hmiyetli mashqala-bul fermer xojaliqlarının` kreditlerdi qaytariliwinin` ta`miynleniwi sipatında usınatug`ın likvidli mu`lkinin` bolmawı mashqalalası edı. Bunday jag`day jan`adan qa`liplesip atırğ`an mu`lkshilikke ta`n qasıyet bolıp esaplanadı. Oraylıq bank bul mashqalanın` sheshimin tabıw maksetinde, izleniwler alıp bardı.

O`zbekstan Respublikasınin` «Fermer xojaliqlar haqqında»g`i Nizamında fermer xojaliqları ta`repinen jerdi ijarag`a aliw xuqıqı tek g`ana jerdi ijarag`a beriwshi organ razılıg`i menen girewge qoyiliwi mu`mkinligi belgilengen edı. Bul bolsa fermer xojalıg`ının` banklerden kredit aliwi ushin jer uchastkasın ijarag`a aliw huqıqın girewge qoyıw protsessin qiyinlastırıp jiberetug`ın edı. «Fermer xojalıg`i haqqında»g`i n`izamg`a 2004 jılı 26 avgustta o`zgeriwler ha`m qosımshalar kirgizilip tástıyıqlang`an jan`a redaktorlıg`ında usı talap alıp taslandı

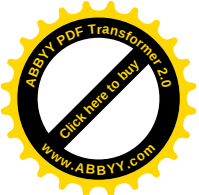
ha'm fermer xojalig'i o'z qa'lewine karap jer uchastkasin ijarag'a aliw huqiq kredit aliw ushin girewge qoyiw xuqiqina iye boldi.

Joqaridag'ilardan kelip shiqqan halda, Orayliq bank «Kommertsialiy bankler ta'repinen fermer xojaliklarin jer uchastkasin ijarag'a aliw huqiqin girewge alg'an halda kreditlestiriw ta'rtibi haqqinda Nizam»di islep shig'ip, 2004 jili aprel ayinan a'meliyatqa kirgizdi. Usi nizamg'a muwapiq, kommertsialiy bankler fermer xojaliqlarina olardin` jer uchastkasin ijarag'a aliw huqiqin girewge alg'an halda, kreditler beriwdi jolg'a qoydi. Bunda, jer uchastkasin ijarag'a aliw mu'ddeti, oni ijarag'a aliw huqiqin girewge qoyip alinip atirg'an kreditti qaytariliwin kredit shartnamasinda ko`rsetilgen mu'ddetten keminde 5 jildan artiq boliwi kerek.

1.3. Kreditlik qatnasiqlardi huqiyqiy retlestiriw

Ja'miyettin` ekonomikalik turmisinda yag'niy qayta o'ndiris protsessine qatnasiwshi ha'r bir xojaliq subekti ushin en` kerekli sha'rtlerinen biri bul aniq belgili mug'darda finansliq qarjig'a iye boliw esaplanadi. Bul sha'rt awil xojalig'i subektlerine de tiyisli bolip, olar xizmeti ha'm u'zliksizliginin` ta'miynleniwi tikkeley qarjilandiriw mexanizmine baylanisli. Basqa ekonomikalik subektler uqsap, agrar sektori subektleri ekonomikalik xizmetinin` da'slepki waqitlari olardi iyeleri ta'repinen ja'mlengen ustav fondi, sho'lkemlestiriwshilerqosqan pul qoyilmalari ha'm fizikalik ta'replerdin` pul fondlari tiykarg'i finansliq resurs waziypasin o'teydi. Bul qarjilar bolmag'an jag'dayda bank kreditleri, ishki investorlardi yamasa sirttan qosimsha qarjilardi ja'mlew maqsetke muwapiq. Analizler ko'rsetkenindey, ko'pshilik sho'lkemlestirilip atirg'an awil xojaliq subekterinde da'slepki kapital sipatinda o'z qarjilari (ustav fondi pul qarjilari bo`legi) kem qollaniladi.

Agrar tarawinin` o'zine ta'n qa'siyetlerinin` biri – qosimsha finansliq resurslardan paydalaniw za'ru'riligini keltirip shig'ariwinda. Usi za'ru'rlik tiykarinan qisqa mu'ddetli bank kreditleri arqali qanaatlandiriliwi mu'mkin. Biraq son`g'i waqitlarda bank kredit stavkalaninin` joqari boliwi bul tarawda finansliq

mashqalalardi keltirip shig`armaqta. Kommertsiyaliq banklerdin` xojaliklar, jen`illikli kreditler menen ta`miyinlewde to`mendegi mashqalalar ushirasadi:

- a`meldegi ta`rtip boyinsha alinip atirg`an kreditler egin tu`rleri boyinsha jetistiriw qa`rejetlerin qarjilandiriw ushin beriletug`in kreditlerdin` mu`ddet ha`m mug`dari sol jilg`a tasiyiqqlangan agrotexkartalar tiykarinda belgileniwi ha`m qa`rejetler boyinsha tu`rli bag`darlarg`a bo`liniwi xojaliqlardi alinip atirg`an kreditlerden na`tiyjeli paydalaniw imka`niyatin sheklep atir;

- kreditke bolg`an talap mug`darin aniqlawda satip aliw bahalarin o`tken jilg`i bahalardan kelip shiqqan halda 50 protsenti mug`darinda belgileniwi, qa`rejetler bolsa, sol jilg`i bahalari boyinsha esaplaniwi, yag`niy o`zgeris esabinan alinip atirg`an kredittin` 25-35 protsentin g`ana qaplaw imkaniyatin bermekte;

- jen`illikli kredit beriwde eginlerge islew beriw mu`ddeti jeterli esapqa alinbag`an. Kredit resurslari ushin bankler ta`repinen talapnamalar ha`r ayda bir ma`rte o`tkeriledi ha`m fond ta`repinen ajratilg`an kredit xojaliqlardin` esaplasiw betine kelip tu`skennen keyin 3 ku`n mu`ddet ishinde paydalaniwi ko`rsetilgeni o`z gezeginde bir qatar qiyinshiliqlardi keltirip shig`aradi. Na`tiyjede qa`rejetler joqarilap, ol o`nimnin` o`zine tu`ser bahasinin` o`siwine sebep bolmaqta.

Awil xojalig`in kreditlew sistemasin jetilistiriwde to`mendegilerge itibar beriw a`hmiyetli bolip sanaladi:

- jen`illikli kreditler menen ta`miyinlew (kommertsiyaliq bankler arqali);

- arnawli fondlar arqali awil xojalig`i ushin jen`illikli kreditler ajiratiw;

- agrar sektor ka`rxanalari, o`nimin satip aliwshi, qayta islewshi, servis xizmetin ko`rsetiwshi ka`rxanalar arasindg`i o`z-ara to`lemler mexanizmin jetilistiriw;

- kreditlestiriwdin` avans usilin sheklep, jetistirgen o`nim ushin tuwridan-tuwri bankten jen`illikli kredit ajiratiwg`a o`tiw;

- awil xojalig`i xam sanaat o`nimlerine bahalar paritetin tiklew.

Pikirimizshe, awil xojalig`inda ba`seke ortalig`inin` qa`liplesiwi xa`m o`nim ba`sekelesligin jaratiw kredit mexanizminen na`tiyjeli paydalaniw u`lken

a`hmiyetke iye. Sonday eken agrar sektorda kreditlestiriw mexanizminen o`nin paydalaniw jaqsi na`tiyje beredi.

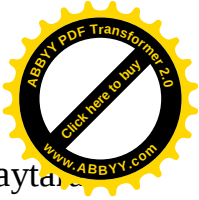
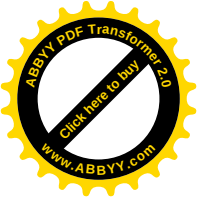
O`zbekstanda miynetke jaramli xaliqtin` 70 protsentinen ko`birek bo`legi awilliq jerlerde yamasa kishi qalalar ha`m qala tipindegi poselkalarda jasap atirg`anlig`in esapqa alsaq, kishi biznes ma`mlekettegi barliq miynetke jaramli xaliqtin` 70-80 protsentin qamtip aliwi mu`mkin. O`zbekstan Respublikasinin` «Bankler ha`m bank xizmeti haqqinda»g`i Nizami ha`m O`zbekstan Respublikasi Ministrler Kabinetinin` arnawli ko`rsetpesine muwapiq shirket ha`m fermer xojaliqlarina olarg`a tiyisli paxta mayi, shrot ham sheluxani may ka`rxanalarinin` bo`limlerine o`z waqtinda satip aliwi ushin kredit beriw ta`rtibi haqqinda nizam qabiletildi.

Bul kreditler kommertsiyaliq bankler ta`repinen fermer xojaliqlarina olarg`a tiyisli paxta mayi, shrot ha`m sheluxani may ka`rxanalarinin` bo`limlerine o`z waqtinda satip aliwi ushin qaytariwliliq, to`lemlilik, ta`miyinlengenlik, mu`ddetlilik ha`m maqsetli paydalaniw sha`rtleri tiykarinda beriledi. Kommertsiyaliq bankleri bul kreditlerdi qariz aliwshilarg`a 90 ku`nge shekem bolg`an mu`ddetke beredi.

Kreditlerden paydalang`ani ushin protsent stavkalari qariz aliwshi ha`m bank ortasindag`i kelisimge qaray kredit sha`rtnamasi tiykarinda belgilenedi. Kreditler kommertsiyaliq banklerdin` o`z kredit resurslari esabinan beriledi.

Aling`an kredittin qaytarilmay qaliw qa`wpinin` aldin aliw ushin qariz aliwshi tez ha`m erkin satiliw talaplarina juwap beretug`in ta`miyinleniwge iye boliwi kerek. Qariz aliwshi banke to`mendegi ta`miyinleniw tu`rlerinen birewin usiniwi mu`mkin:

- keleshektegi zu`ra`a`ttin` girewi;
- ijarag`a aling`an jerdin` girewi
- mu`lk yamasa qimbat bahali qag`azlar girewi;
- bank yamasa qamsizlandiriw mekemesi kepilligi;
- u`shinshi ta`replerdin` kepilligi;

- qamsizlandiriv kompaniyasini qariz aliwshini krediti qaytarib olmay qaliw qa'wpin qamsizlandirg'anlig'i haqqida qamsizlandiriv polisi; Kommertsiyaliq bankleri ta'repinen kreditten paydalaniw dawaminda u'zliksiz monitoringin a'melge asiradi ha'm qariz aliwshi ta'repinen onin' joybari ha'm kredit sha'rtnamasi sha'rtlerinin' a'melge asiriliwina ha'r ta'repleme komeklesiwge qaratilg'an boliwi kerek.

Finans Ministrligi ta'repinen 25 yanvar 2007 jili № 10/1-28 sanli qarari menen satip alinatugin paxta ha'm g'a'lle jetistiriwdegı qa'rejetlerdi kreditlestiriw ta'rtibi islep shig'ilg'an. Ol boyınsha kredit protsenti 3 protsent etip belgilengen. Kreditin' en' ko'p mug'dari «Awıl xojalig'i ka'rxanalarinin' 2015 jili paxta (g'a'lle) o'nimlerin jetistiriw qa'rejetlerinin' ha'r bir tu'rin qarji menen ta'miyinlew ushin beriletug'in kreditlerdin' en' ko'p mug'dari boyınsha usinislar» islep shig'ilg'an.

«Agrobank» AAJ Amudarya rayonliq bo'limi ta'repinen 2016 jil 1 yanvar jag'dayina O'zbekistan Respublikasi Prezidentinin pa'rmanlarin orinlaw maksetinde Respublikamiz isbilermenlikti rawajlandiriwga 675,4 mln sum kredit ajratilip sonin' ishinde Xalikti sotsiallik qorg'aw ha'm ta'miyinlew Ministrligi kredit liniyasi esabınan 55,0 mln sum ajratildi. Sonin' na'tiyjesinde 234 jan'a jumis orni jaratildi. Bank ta'repinen ajratilg'an kreditlerdin' tarawlar arasinda bo'listiriliw jag'dayin to'mendegi 1.1-kestedegi mag'liwmatlardan ko'rip o'tiwge boladi. 2015 jilga kelip kredit qaldig'i 804,5 mln sumdi kuraydi. O'zbekistan Respublikasi Prezidentinin' 25.05.2004 jil № PP-3434 sanli pa'rmani boyınsha isbilermen xayal-qizlarg'a 191,2 mln sum mug'darında kredit berilip olar ta'repinen 77 jan'a jumis orni jaratildi.

O'zbekistan Respublikasi Prezidentinin' 2006 23 marttag'i jil № PK-308 ha'm O'zbekistan Respublikasi Ministrlar Kabinetinin' 2006 jil 21 apreldegı diyqan ha'm fermer xojaliqlarina sharwa mallari birinshi na'wbette qara mallar sanin ko'beytiw haqqindag'i qararina tiykarlanip 133 puxarag'a 97,4 mln. sum kredit ajratildi. Sonnan xalikti sotsiallik qorg'aw ha'm ta'miyinlew Ministrligi

kredit liniyasi esabinan 41,8 mln. sum jenillestirilgen kredit ajratildi. «Agrobank» AAJ Amudarya rayonliq bo`limi ta`repien banktin` jen`illestirilgen fondi esabinan 2016 jil 1 yanvar jag`dayina 4 kishi biznes subektine ja`mi 33.0 mln. sum mugdarinda mikrokredit ajratildi.

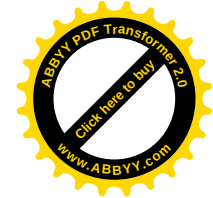
2014 jil dawaminda bank boyinsha yuridikaliq ha`m fizikaliq ta`replerge 5 336,2 mln. sum kreditler ajratildi. Sonin` kredit tu`ri boyinsha bo`listiriliwi 1.2-kestede ko`rsetilgen. Bul kestedegi kreditlerdin` 14.4 mln. sum krediti Ministrler Kabinetinin` №318 qararina muwapiq joqari oqiw ornina to`lemli kontrakt boyinsha to`lemler ushin berilgen.

Bank boyinsha 2016 jil 1-yanvarg`a ustav fondi 177 035,0 min` sumdi quradi. Sonin` ishinde xa`r qiyli yuridikaliq ta`replerdin a`piwayi aktsiyasi 142 955,0 min` sum, fizikaliq ta`repler 26 140,0 min` sum, ha`m fizikaliq ta`replerdin` jen`illikli aktsiyasi 7 940 min` sum.

**Awil xojalig`i ka`rxanalarinin` 2015 jili paxta o`nimin jetistiriw
qa`rejetlerinin` ha`r bir tu`rin qarji menen ta`miyinlew ushin beriletug`in
kreditlerdin` en` ko`p mug`dari boyinsha usinislar**

1.1-keste

№	Qa`rejet tu`rleri	Ja`mi 1 ga ushin	1 ga ushin sum esabinda							
			yanvar	fevral	Mart	Aprel	May	Iyun	Iyul	Avqust
1	Is haqi	67500				16250	11250	18125	11875	10000
2	Mineral to`ginler	17540 0			5000 0	50000	40000	35400		
3	O`simliklerdi qorg`aw qurallari (ximiyaliq, biologiyaliq)	34500			2000		3000	4000	6000	1500
4	Janilg`i maylaw zatlari	89200	9000	8000	9000	17000	18000	17000	11200	
5	Tuxim	31550		6000	6000				19550	
6	MTP xizmetleri	55900	1200 0	1600 0	6000	5900	4000	4000	4000	4000
7	Basqa da qa`rejetler	21000		3000	3000	3000	3000	3000	3000	3000
	Ja`mi	475 050	2100 0	3300 0	9400 0	92150	79250	81525	55625	18500

**Awil xojalig`i ka`rxanalarinin` 2015 jili g`a`lle o`nimin jetistiriw
qa`rejetlerinin` ha`r bir tu`rin qarji menen ta`miyinlew ushin beriletug`in
kreditlerdin` en` ko`p mug`dari boyinsha usinislar**

1.2-keste

№	Qa`rejet tu`rleri	Ja`mi 1 ga ushin	1 ga ushin sum esabinda		
			fevral	Mart	Aprel
1	Mineral to`ginler	50000	6000	25000	19000
2	O`simliklerdi qorg`aw qurallari (ximiyaliq, biologiyaliq)	2770	2770		
3	Janilg`i maylaw zatları	3447	1000	1447	1000
	Ja`mi	56 217	9 770	26 447	20 000

**«Agrobank» AAJ Amudarya rayonliq bo`limi ta`repinen 2015 jili
ajiratilg`an kreditlerdin` tu`ri boyinsha bo`listiriliw jag`dayi**

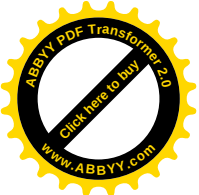
1.3-keste

№	Kredit tu`ri	Mugdari	U`lesi
1	Qisqa mu`ddetli kreditler	3 933,9	73,7
2	Uzaq mu`ddetli kreditler	1 402,3	26,3
	Ja`mi	5336,2	100,0

**«Agrobank» AAJ Amudarya rayonliq bo`limi ta`repinen 2015 jili
ajiratilg`an kreditlerdin` tarawlar arasinda bo`listiriliw jag`dayi**

1.4-keste

№	Xaliq xojalig`i tarawlari boyinsha	Esabat da`wirindegi kreditlerdin` beriliwi	Qaldiq 01.01.2016 jilg`a
1	Sanaat	553,7	403,8
2	Transport ha`m baylanis	30,9	28,3
3	Kurilis	2 656,2	1 585,3
4	Sawda	140,2	363,3
5	Material-texnikaliq ta`miyinlew	100,0	100,0
6	Awil xojalig`i	296,6	137,8
7	Turaq-jay, kommunalliq xizmeti	779,1	625,0
8	Basqa da tarawlar boyinsha	779,5	834,5
	Ja`mi	675,4	100,0

II-BAP. BANK KREDILERI HA'M KREDIT OPERATSIYALARININ BUXGALTERIYA LIQ ESABI

2.1. Kredit operatsiyalarinin` ekonomikanin` awil xojalig`i tarawindag`i a`hmiyeti

Bu`gingi reformalar da`wirinde banklerdin basli waziypasi ol yamasa bul tarawda jamg`arilg`an erkin pul qarjilarin akkumulyatsiya qiliw ha`m olardi uliwma ekonomika ushin payda keltiretug`in tarawlarg`a jo`netiw bolip tabiladi.

Ma`mleketimiz basshisi Oliy Majilis Nizamshiliq palatasi ha`m Senatinin` qospa ma`jilisindegi bayanatinda banklerdin` waziypalarina ayriqsha toqtalip, «Olardin` nizamnin` aylanba fondlarin ko`beytiw, qarjilarin investitsiya maqsetlerine, birinshi gezekte, real ekonomikag`a bag`darlawg`a qaratilg`an aniq shara-ilajlar ko`riw» lazimlig`in aytip o`tti.

Bizge belgili, ma`mlekettin` ekonomikalig` qu`direti onin` jalpi ishki o`nimi ko`lemi menen belgilenedi. O`z gezeginde, jalpi ishki o`nim ko`leminin` o`siwin ta`miyinlewde o`ndiris ha`m xizmet ko`rsetiw tarawi tiykarg`i orindi iyeleydi. Qala berse, ekonomikanin` real sektori qanshelli ku`shli bolsa, xaliqtin` turmis da`rejesi de sonshelli joqari ha`m jaqsi boladi.

Rawajlaniw ha`m ken`eytiw basqishinda ha`r bir ka`rxana ushin finanslastiriw qarjilari suw ha`m hawaday za`ru`r. Real sektordi finanslastiriw derekleri ortasinda banklerdin`, tiykarinan, bank kreditinin` a`hmiyeti ju`da` u`lken desek adaspag`an bolamiz.

Bank finansliq mexanizmnin` tiykarg`i bo`legi sipatinda a`hiymeti ol orinlaytug`in jumislarda o`z ko`rinishin tabadi. Kredit qa`siyetine iye bolmag`an jumislar, yag`niy pul operatsiyasin sho`lkemlestiriw, ekonomikada o`z-ara esap kitalardi orinlaw, kapital qoyilmalardi finanslastiriw, ma`mleket byudjetinin` kassa operatsiyasi h.t.b. ko`rinip turg`aninday, bul waziypalardi orinlaw dawaminda bank tek g`ana pul ko`rinishindegi jumislardi g`ana orinlaydi.

Ekinshi gruppa jumislarin bolsa, tuwridan-tuwri ekonomikani kreditlew ha`m kredit qarjilarin payda etiw bolip tabiladi. Bul banktin` o`zi protsent to`leytug`in-

passiv jumislari (kredit qarjilarnin` payda boliwi) ha`m og`an da`ran keltiretug`in aktiv jumislari (kreditlew) jiyindisi.

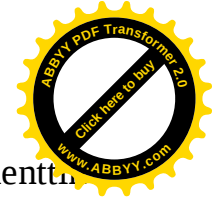
Real ekonomikag`a bank aktivlerin bag`darlaw (kreditlew) shara-ilajlari ekonomikaliq siyasatti u`stem bag`darlarnan, ma`mleket investitsiya siyasatinan ha`m pul-kredit siyasatinin` printsiplerinen kelip shiqqan halda belgileniwi lazim. Aldin ala, bul shara-ilajlar bank kreditlerin investitsion ha`m innovatsion proektlerdi qollap-quwatlawg`a, ekonomikanin` u`stem tarawlarina bag`darlaniwi, eksportqa mo`lsherlengen ha`m import orinin basiwshi o`nimlerdi o`ndirisge qaratiliw lazim.

Ha`zir banklerdin` ekonomikani real sektorina kreditler beriw mu`mkinshiligi a`dewir artqan. 2004-jil 1-oktyabr jag`dayina kommertsiya bankleri aktivlerinin` uliwma summasi 2003-jildin` sol da`wirine qarag`anda 15,7 protsentke o`skan ha`m 4,9 trln. swmdi qurag`an. Biraq soni esapqa aliw lazim, respublikamiz bankleri real sektorg`a uzaq ha`m orta mu`ddetine qarag`anda, qisqa mu`ddetli kreditler beriwdi abzal ko`rmekte. Pikirimizshe, bunin` to`mendegishe sebepleri bar:

- Xaliq amanatlarinin` ha`m ka`rxanalardin` uzaq mu`ddetli depozitleri banklerde kemligi sebepli, tiykarg`i kredit qarjilari derekti qisqa mu`ddetli jamg`armalar qurap atir, yag`niy bank aktivlerinin` tiykarg`i bo`legi qisqa mu`ddetli depozitler esabina qa`liplesken. Sonin` ushin da, qisqa mu`ddetli kreditler ko`rinishinde ka`rxanalardin` talap qilip alinatug`in depozitleri isletilmekte;

- Qisqa mu`ddetli kreditlerdin` qaytiwi da olardan o`ndiriletug`in protsentlerdin` de tezirek bankine kelip tu`siw. Bul jag`day qisqa mu`ddetli kredit beriw arqali banklerdin` basshilig`i banktin` uzaq kelesheğine yamasa ba`lki tezirek payda aliwdi, yag`niy usi jil iskerliginen kelip shig`ip atirg`anlig`in ko`rsetedi.

- Qisqa mu`ddetli kreditlerden alinatug`in protsent da`rejesi uzaq ha`m orta mu`ddetlige qarag`anda a`dewir joqari;

▪ Qisqa mu`ddetli kredit beriwde biznes-jobani ha`m uliwma klentti finansliq jag`dayin analizlew jen`il ha`m qolayli.

Bul jag`day bolsa, banklerde proektli finanslastiriw ma`selelerine jeterlishe itibar berilmey atirg`aninan, olardi analiz-tekseriw gruppalarinin` iskerligi jaman awhalda ekenliginen yamasa bunday gruppalardin` uliwma joq ekeninen derek beredi.

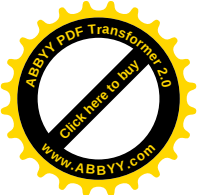
Real sektordi bankler ta`repinen kreditlewde, tiykarinan, kishi ha`m jeke isbilermenlik sub`ektlerin mikrokreditlew banklerdin` rolin ku`sheytedi. Atap o`tkende:

▪ Uzaq mu`ddetli kredit qarjilari jetipewshiligi sharayatinda banklerdin` mikrokreditlew tizimi arqali bar qarji menen ko`birek klentlerdi kreditlew mu`mkinshiligi tuwiladi;

▪ Mikrokreditler aliw ushin ko`rsetiletug`in proektler qarag`anda a`piwayi bolg`anlig`i ushin olardi teren` tekseriwdi ha`m bunin` ushin arnawli qa`niygeler jallawdi talap etpeydi. Bul jag`day mikrokreditlew menen arnawli analiz-tekseriw gruppalarina iye bolmag`an kishi bankler, tiykarinan, endi payda bolip, rawajlanip kiyatirg`an jeke bankler de shug`illaniwina mu`mkinshilik jaratadi;

▪ Kishi biznes sub`ektleri ele rawajlanbag`an, tiykarinan, olardi kreditti qaytariw kepillikleri jeterli bolmag`anlig`i sebepli olardi mikrokreditlew banklerge joqari riskli kreditler beriwde qarim-qatnas kem ziyan ko`riw itimallig`in alip keledi.

Bu`gingi ku`nde ma`mleketimiz bankleri o`z qarwindag`i resurslarinan real sektordi kreditlew ushin toliq paydalanbay atirg`anlig`i da ashinarli awhal. Sodan kelip shig`ip aytiw mu`mkin, ekonomikanin` real sektori mu`ta`jliklerin finanslastiriw maqsetinde belgilengen normalardan artiqsha bolg`an bank likvidliliginen waz keshiw, usi resurslardan real ekonomikani kreditlew arqali na`tiyjeli paydalaniw lazim. Sonday-aq, bank aylanba qarjilarin pa`s likvidli, payda keltirmey atirg`an bag`darlardan qaytarip aliw ha`m resurs bazasin ken`eytiriw,

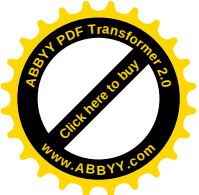
keyinshelik bolsa ekonomikanin` u`stem islep shig`ariw tarawlarına bag`darla ha`m banklerge ha`m real ekonomika tarawına maqul keledi.

Ekonomikanin` turaqli, bir tegis rawajlaniwi ushin fizikaliq ha`m yuridikaliq shaxslardin` waqtinshaliq bos pul qarjilarinin` akkumulyatsiyalaw ha`m jamg`armalardi investitsiyalarg`a transformatsiya qiliniwin ta`miyinlew ushin xizmet ko`rsetiwshi finansliq da`lda`lshilik dizimi sapasin asiriw, ornina ekonomikanin` real sektorına kreditler ko`lemin ko`beyttiriw ha`m sapali tartiw tizimi arqali bankler ta`repiyen orta uzaq mu`ddetli qarjilardi akkumulyatsiya qiliniwin, olardi investitsion resurslar sipatında ekonomikanin` real tarawına qayta bo`listiriwin ta`miyinlew za`ru`r. Sol waqittin` o`zinde, bankler kapitalizatsiya da`reklerin asiriwlari ha`m qariz resursların tartiw instrumentleri qurami ha`m du`zilmesin ken`eytiriwi kerek.

Song`i jillarda Xaliqaraliq finansliq sho`lkemler menen birge islesiw ku`sheyip barmaqda. Ayniqsa, ETTB, ATB xa`m basqa birge islesip atirg`an bankler menen bir neshe kredit jollari ashilg`an bolip, olardi o`zlestiriw boyınsha ma`lim iskerlik a`melge asirilip atir. Biraq tilekke qarsi, ma`lim sha`rt-sharayatlar bar boliwına qaramastan, usi kredit bag`darların o`zlestiriw ju`da` to`men bolip atir. Sonday-aq ma`mleketimizdin` ha`mme bankleri xaliqaraliq kreditlerdi qayta finanslastiriw iskerligi menen shug`illaniwg`a imkaniyatlar jaratilmag`an. Banklerge shet ellik sherikler menen islewde erkinlik beriw, kredit jo`nelistlerin o`zlestiriw ahwalin tezlestiriw ha`m qarjilardi olarg`a za`ru`riyat sezip islep shig`ariw sektorlarına jalip etiw menen baylanisli mashqalardi sheshiw kerek.

Ekonomikanin` real setorına bank kreditlerin transformatsiyalawdi bir ta`repleme ko`rinishinde a`melge asiriliwına jol qoymasliq kerek. Birinshi gezekte, kreditorlardin` (aktsionerlik banklerdin`) huqiqlarin saqlap qaliwg`a, olarg`a qosimsha imkaniyatlar jaratip beriwge itibardi qaratiw kerek.

Banklerdin` qorg`aniwshiliq da`rejesin asiriwg`a, ekonomikanin` real sektorına xizmet ko`rsetip atirg`an finansliq emes sho`lkem ha`m ka`rxanalardin` finansliq jag`dayi ha`m mu`mkinshilik du`zilmesi haqqındag`i mag`liwmatlardi

maksimal da`rejede transparentiligin ta`miyinlewge qartilgan shara-ilajlardi qabul kiliw maqsetke muwapiq. Bunday shara-ilajlar qoyilmalardin` o`nimdarlig`in ha`m de usi qoyilmalardi sho`lkem ha`m ka`rxanalardin` o`z qarjilari menen orin basiwın aqılana a`melge asiriwǵa ja`rdem beredi. Ja`ne bir jag`dayi shetlep o`tpew kerek, bul da bolsa, banklerdin` resurs bazasına tiyisli. Bizge belgili, bankler ha`r bir berilgen kredit ushin jog`altiwlarg`a qarap zapaslar du`ziwi kerek, usi zapaslardi payda etiw ka`rxanalarg`a finansliq ja`rdem ko`rsetiwdi, bankler ushin o`z resurs bazasına qarag`anda paydasız ha`m qolaysız sharayatlardi keltirip shig`ariw mu`mkinshiligin esapqa aliw kerek. Ekonomikanin` real sektorin rawajlandiriw maqsetinde berilgen kreditlerge qarag`anda zapaslardi payda etiw ta`rtibine bazi-bir jen`illiklerdi qaplaw tuwrıdan-tuwrı emes bolsada o`znin` jaqsi ta`sirin o`tkiziw mu`mkin.

Keleshekli kredit tu`rlerin (lizing, faktorin) rawajlandiriw ha`m qa`liplestiriw-bul ekonomika real sektorin finanslastiriwǵa qaratilg`an qosimsha shara-ilajlar bolip esaplanadi. Bu`gingi ku`nde bolsabankler tiykarg`i qarjilardi kreditler ko`rinishinde berip, kreditlew lizing ha`m faktorinin` a`melleri siyaqli tu`rlerin aytarliqtay qollanbay atirg`anlig`in guwasi bolamiz.

Lizing ilajların kompleks jag`dayi ken` ko`lemde finanslastiriw ekonomikanin` real sektorin qollap-quwatlawdin` tiykarg`i bag`darlarinan birine aylanıw kerek. Lizing ka`rxananin` tek g`ana finanslastiriw mashqalası emes, ba`lkim a`spab-u`skenelerdi satıp aliw mashqalasınin` sheshimin беретug`in qurallar esaplanadi, yag`niy lizing o`z ta`biyatına say, kredit ornin basiwshi bolip esaplandi. Biraq bu`gingi ku`nde ma`mleketimizde lizing qatnasiqlari jeterli da`rejede qa`liplespegen. Soni aytıp o`tiw kerek, lizing operatsiyaları tek g`ana bank iskerligin ken`eytiriw instrumenti bolıp qalmastan, finansliq ha`m materialliq resurslardı isbilermenler ta`repińen ratsional isletiwine de alıp keledi. Usi tarawdag`i tayar shet el ta`jriybelerin qansha tezlik penen engizsek ha`m jaqsi paydalansaq sonsha tez rawajlang`an bazar ekonomikasına erisiwmiz mu`mkin.

Demek, lizing qatnasiqlarina banklerdi qiziqtiriw usillarin jaratiw-bu`gingi ku`nnin`en` tiykarg`i mashqalarinan biri, desek orinli.

Lizing kompaniyalarin finanslastiriwda kredit resurslarinan paydalaniwdi a`piwayilastiriw kerek. Lizing kompaniyalari ha`m bankler ortasindag`i birge islesiw qatnasiqlarinin` ornatiliwi islep shig`ariwg`a za`ru`r bolg`an qurallardi jetkizip beriwdi tezlestiredi, o`ndiris tsiklinin` u`zliksizligin ta`miyinleydi, jan`a o`ndiristin` jaratiliwina tiykarg`i sebep bola aladi. Sol sebepli, lizing qatnasiqlarinin` kompleksligin ta`miyinelew bu`gingi ku`nnin` talabi bolip qalmaqda. Bunnan tisqari, bank kreditleri arqali lizing qatnasiqlarinin` birme-bir basqishlarin emes, ba`lki pu`tin bir ja`miyet qollap-quwatlawg`a erisiw kerek.

Ma`mleket bankleri ta`repien zamanago`y faktordin` operaiyalarin, yag`niy islep shig`ariwshinin` aylanba qarjilarin satip aliwshig`a talap qiliw huqiqin u`shinshi ta`repke(bankke) o`tkiziw arqali finanslastiriwda qollawg`a imkaniyatlar aship beriw ha`m qa`liplestiriw kerek. Usi xizmet ko`rsetiw tu`ri o`z rawajlaniwina iye boliwi aniq, sebebi islep shig`ariwshi kompaniyalar o`nimdi pul qarjilarina tezlik penen aylaniwina ha`mme waqit mu`ta`jlik sezedi. A`detdegidey kreditlewge qarag`anda faktorinin` u`stinligi sonda, bunda bank bir ka`rxananin` (satiwshinin`) debitorliq qarizlig`in, basqa ta`repten bolsa-ekinshi ka`rxananin` (aliwshinin`) kreditorliq qarizlarin (tek g`ana komissiya yamasa diskont ushin bir ma`rtelik debitor-kreditorliq qarizdarliqti satip aliw menen sheklenbesten, ba`lki-uzaq mu`ddetli sha`rtnama tiykarinda) basqariwg`a shaqiriladi. Faktordi islep shig`ariwshi ka`rxanalar aylanba qarjilarinin` aylaniw da`wirin qisqartiwina, o`z gezeginde, islep shig`ariwdi toqtawsiz a`melge asiriwg`a imkan beriwshi, islep shig`ariw da`rejelerin asiriwshi tiykar bola aladi. Ma`mleketimiz bankleri ta`repien faktordin` operatsiyalari a`melge asirilip atirg`an bolsa da, olardin` ko`lemi a`detdegidey kreditler ko`lemine qarag`anda bir qansha to`men da`rejede. Bunnan tisqari, qollanilip atirg`an faktordin` sha`rtnamalari uzaq mu`ddetge mo`lsherlengenlik, du`zilip atirg`an sha`rtnamalar bir ma`rtelik ku`shge iye. Faktordin` operatsiyalarinin` a`hiymetinen kelip shig`ip, olardin` ko`lemin asirw

kerek, bul o`z gezeginde, debitorliq ha`m kreditorliq qarizdarliqlardi kemeytiw imkan beredi, islep shig`ariwdi o`siwine tu`rtki boladi. A`lbette, faktordin` operatsiyalarinin` nizamli tiykarlarin bu`gingi ku`n talabina say tu`rde qa`liplestiriw ha`m bu`gingi ku`nnin` tiykarg`i mashqalalari bolip esaplanadi.

Joqaridag`ilardan juwmaq qilib aytqanda, Prezidentimizdin` bayanatlarinda ko`terilgen mashqala-bankler ta`repinen ekonomikanin` real sektorg`a pul qarjilarin salmaqli tu`rde jollawdi g`ana emes, ba`lki bar kreditlew mexanizmin ha`m huqiqiy bazani ha`m zamango`y talaplar tiykarinda qa`liplestiriwdi talap etedi.

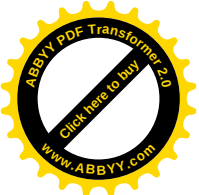
2.2. Kredit beriw ha`m qaytariw operatsiyalari hu`jjetlestiriw ha`m payizlar o`ndiriwdin` esabi

O`zbekstan Respublikasinin` «Bank ha`m bank xizmeti haqqinda» g`i Nizaminda «Pul qarjilarin jumsaw ha`m de olardi qaytariw, to`lew ha`m mu`ddetlik sha`rtleri tiykarinda o`z atinan jaylastiriw ushin du`zilgen mekeme bank» dep belgilengen. Bankler ha`m basqa kredit sho`lkemleri puldi onin` iyelerine payiz to`lew sha`rti menen o`zinde ja`mleydi ha`m o`z atinan qarizg`a berip, payiz aladi. Bunda u`sh sub`ekt, yag`niy pul iyesi, kredit sho`lkemi, qariz aliwshinin` kredit baylanisi payda boladi.

O`zbekstan Respublikasinin` «Bankler ha`m bank xizmeti» haqqindag`i Nizamg`a ko`re, kommertsiyaliq bankleri ma`mleket, aktsiyali, qospa, ipoteka ha`m menshik bank ko`rinishinde sho`lkemlstiriledi, olar kredit, esap-kitap, kassa, ma`mleket byudjetin kassa orinlawi, valyuta ha`m basqa operatsiyalarin, orinlaniwin ha`m ha`r tu`rli bank xizmetlerin ko`rsetedi.

Bank ta`repinen beriletug`in kreditler mu`ddetine qarap qisqa, orta ha`m uzaq mu`ddetli boliwi mu`mkin.

Qisqa mu`ddetli kreditlerdin` ha`m bir neshe tu`rleri bolip, olar bir-birine kredit beriw sha`rtleri, ta`miyinlew tu`ri, qaplaw mu`ddetleri menen pariqliq qiladi.

Qisqa mu'ddetli kreditlew operatsiyalarinin` esabin ju`ritiw usin` kommertsialiq banklerdin` esap betleri rejesinde bir qansha tiykarg`i esap betleri ashilg`an «Basqa bankler ha`m klientlerge berilgen ssudalar» esap betlerinin` rejesinin` 12101-15599 balans esap betlerinde banktin` rezident ha`m de rezident emes bolg`an basqa banklerge ha`m klientlerge milliy ha`m shet el valyutalari bergen ssudanin` statusi boyinsha klassifikatsiyalanadi.

Qisqa mu'ddetli ssudalar-bul ssuda berilgen sa`nede bir jilg`a shekem mu'ddetke berilgen ssudalar. Orta mu'ddetli ssudalar-bul ssuda berilgen sa`neden baslap bir jildan bes jilg`a shekem mu'ddetge berilgen ssudalar. Uzaq mu'ddetli ssudalar bul ssuda berilgen sa`neden baslap bes jildin` artiq mu'ddetge berilgen ssudalar.

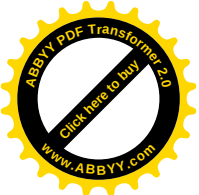
SSudalar statusi boyinsha to`mendegishe klassifikatsiyalanadi:

Mu'ddeti o`tgen ssudalar-bank ha`m klent ortasinda du`zilgen ssuda sha`rtnamasina ko`re o`z waqtinda qaytarilmag`an ssudalar. Bul topardag`i ssudalar mu`ddetsiz esaplanadi, imkaniyati boliwi menen o`ndirilip alinadi.

Sha`rtlerin qayta ko`rip shig`ilg`an ssudalar o`z ara qayta ko`rip shig`ilg`an yamasa qayta du`zilgen sha`rtnamalarina tiykarinan mu'ddeti, yag`niy payiz stavkasi yamasa ta`miyinlengen jag`dayina talaplar ha`m basqa sha`rtnamalardin` o`zgeriwi menen baylanisli bolgan ssudalar.

Mu'ddeti o`tken ssudalar, boyinsha payizlar ko`zde tutilmag`an jag`daylar esap betinde esapqa alip baratug`in ha`m qarizdar ssudani qaytarip atirg`an payizlar menen birge o`ndirilip alinadi. Usi esap betler basqa banklerge ha`m klientlerge berilgen ssudalar summasina debetlenedi. Bank ta`repinen berilgen ssudalar qaytarilatug`in yamasa tiyisli ssudanin` statusi o`zgeriwi qatnaslari basqa tu`rge o`tkizip atirg`anda ha`m usi ssudalar boyinsha ko`rilgen ziyan qaplanip atirg`anda tiyisli ssuda esapbetleri kreditlenedi.

Berilgen ssudalar boyinsha ko`riliwi mu`mkin bolg`an ziyanlar ushin zapaslar banktin` qa`rejeteleri esabinan jaratiladi. Usi rezervler qarizdarlardin` finansliq

jag`dayin, berilgen ssudanin` ta`miyinlengenligi ha`m qaytmasliq risklerdi bahala na`tiyjesinde jaratiladi.

Basqa banklerge ha`m klientlerge beriletug`in ssudalar boyinsha bank esapbetleri ayriqsha klassifikatsiyalanadi. Banklerde ssuda operatsiyalarin alip bariw ushin to`mendegi ssuda esap betleri alinadi:

12100-Basqa banklerge berilgen qisqa mu`ddetli ssudalar;

12300-Ma`mleketge berilgen qisqa mu`ddetli ssudalar;

12500-Fizikaliq ta`replerge ha`m yuridikaliq ta`rep statusina iye bolmag`an isbilermenlerge berilgen qisqa mu`ddetli ssudalar;

12700-Ma`mleket ka`rxanalarina berilgen qisqa mu`ddetli ssudalar;

12900-Kospa ka`rxanalarg`a berilgen qisqa mu`ddetli ssudalar;

13100-Jeke menshik ka`rxanalar ha`m ma`mleketlik emes korporatsiyalarg`a berilgen qisqa mu`ddetli ssudalar. Bul tiykarg`i esap betlerinin` debet ta`repine tiyisli bank, ka`rxana, sho`lkem, fizikaliq ta`replerge berilgen qisqa mu`ddetli kreditler, kredit ta`repinen bolsa olardin` qaytariliwi sa`wlelendiriledi. Joqaridag`i esap betlerinin` ba`rshesi bir qatar subesap betlerin o`z ishine alip, olar mu`ddetli, mu`ddeti o`tgen, qayta ko`rilip atirg`an ssudalar boyinsha ayrim esap ju`ritiledi.

Ka`rxana ha`m sho`lkemlerge yamasa fizikaliq ta`replerge ssuda esap beti ashilg`annan son`, olar boyinsha ssudanin` beriliwi ha`m qaytariliwi boyinsha operatsiyalarin a`melge asiriw mu`mkin. Ha`r bir ssuda beriliwi kredit komissiyaliq biyligi tiykarinda a`melge asiriladi, yag`niy kredit bo`limi esabi operatsion bo`liminin` juwapker orinlawshilarina beriledi. Juwapker orinlawshilar biylikde ko`rsetilgen rekvizitler tiykarinda ssuda beriw boyinsha buxgalteriya provodkalarin orinlaydi. Ssuda esap betlerin o`zi joqaridag`i sorawda ko`rgenimizdey mu`ddetli, mu`ddeti o`tgen, qayta ko`rilip atirg`an ssudalar boyinsha bo`lek ju`ritiledi.

To`mende biz xojaliqlarg`a ssuda beriw boyinsha buxgalteriya provodkalarin ko`rip shig`amiz.

Fermer, jeke ka`rxanalarg`a ha`m ma`mleketlik emes korporatsiyalarg`a ssudalar beriw ushin 13101 «Jeke menshik ka`rxanalar ha`m ma`mleketlik emes korporatsiyalarg`a berilgen qisqa mu`ddetli ssudalar» atli balans esap beti ashiladi. Bul esap beti bir qatar sub esap betlerin o`z ishine aladi.

13101-«Jeke menshik ka`rxanalar ha`m ma`mleketlik emes korporatsiyalarg`a berilgen qisqa mu`ddetli ssudalar».

13105-«Jeke menshik ka`rxanalar ha`m ma`mleketlik emes korporatsiyalarg`a berilgen mu`ddeti o`tken ssudalar».

13109-«Jeke menshik ka`rxanalar ha`m ma`mleketlik emes korporatsiyalarg`a berilgen qisqa mu`ddetli sha`rtlerin qayta ko`rip shig`atug`in ssudalar».

Ssuda berilip atirg`anda ssuda summasi ka`rxanalardin` esap kitap hu`jjetleri to`lenip atirg`an bolsa, pul o`tkiziwi lazim bolg`an mal satiwshi yamasa xizmet ko`rsetken ka`rxana esap betine ssuda summasi o`tkiziledi. Pul tu`siriliwi lazim bolg`an ka`rxanag`a basqa bank bo`limi xizmet ko`rsetse ssuda summasi ssuda berip atirg`an banktin` wa`killik esap beti arqali tiyisli bankke o`tkiziledi.

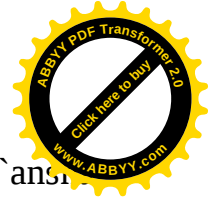
Kredit berilgende to`mendegi buxgalteriya provodkasi beriledi:

Debet 13101 Jeke menshik ka`rxanalar ma`mleketlik ka`rxanalarg`a berilgen qisqa mu`ddetli ssudalar.

Kredit 10301 banktin` wa`killik esap beti yamasa o`nim satiwshi ka`rxananin` esap beti.

13101 Esap betinde bank ta`repien jeke menshik firmalar, fermer xojaliqlari ha`m ja`ma`a`t xojalig`i ha`m ka`rxanalar, ma`mleketlik emes korporatsiyalar ha`m jeke menshik mu`lkshilik formasina iye bolg`an ka`rxanalarg`a berilgen qisqa mu`ddetli ssudalardin` esabi ju`ritiledi. Bul esap beti boyinsha analitik esabi ha`r bir qarizdar ha`m kredit tu`rleri boyisha ayriqsha jeke esap betilerinde alip bariladi.

Ssuda aliwshi ha`m bank ortasinda du`zilgen kredit sha`rtnamasina muwapiq ssudanin` qaytariw mu`ddetleri belgilenedi. Ssudanin` qaytariw mu`ddeti, tamam bolg`annan keyin ssuda qaytariw boyinsha buxgalteriya provodkalari berildi. Kreditti qaytariw boyinsha buxgalteriya provodkalari to`mendegi ko`riniste boladi.

Debet 20208 «Ssuda alg`an jeke menshik ka`rxananin` talap qiling`ansi saqlanatug`in depozit esap beti».

Kredit 13101 «Jeke menshik ka`rxanalar ha`m ma`mleketlik emes korporatsiyalarg`a berilgen qisqa mu`ddetli ssudalar».

Bul buxgalteriya provodkasi eger qariydardin` talap qiling`ansha saqlanatug`in depozit boyinsha esap betinde ssudani qaytariw ushin jeterli pul qarjilari bolg`an jag`dayda orinlanadi. Eger qarizdardin` esap betinde ssudani qaytariw ushin qarji joq bolsa ssuda summasi 13101 «Mu`ddeti o`tken jeke menshik ka`rxanalarg`a ha`m ma`mleketlik emes ka`rxanalarg`a berilgen esap betlerine o`tkiziledi».

Bul operatsiya boyinsha to`mendegi buxgalteriya provodkasi a`melge asiriladi.

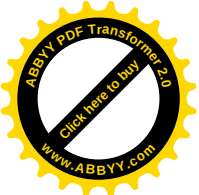
Debet 13105 Jeke menshik ka`rxanalarg`a berilgen mu`ddeti o`tken qisqa mu`ddetli ssudalar.

Kredit 13101 Jeke menshik ka`rxanalarg`a berilgen qisqa mu`ddetli ssudalar.

Qaytariw mu`ddeti kelgende to`lenbegen ha`m sonnan keyin 90 ku`n o`tkennen son` ha`m qaytip kelmegen ssudalar 13109 «Jeke menshik ka`rxanalar ha`m ma`mleketlik emes korporatsiyalarg`a berilgen qisqa mu`ddetli sha`rtleri qayta ko`rip shig`atug`in ssudalar» balans esap beti o`tkiziledi.

Ka`rxana esap betine pul kelip tu`skennen son` ssudani qaytariw boyinsha buxgalteriya provodkalari orinlanadi.

Ssudalardin` qaytiwi ma`lim ta`wekelshiligin talap qiladi. Sol sebepli banklerde ssudalar boyinsha ziyarlardi qaplaw zapasi sho`lkemlestiriledi. Jeke menshik ka`rxanalarg`a ha`m ma`mleketlik emes korporatsiyalarg`a berilgen qisqa mu`ddetli ssudalar boyinsha ziyarlardi qaplaw zapasinin` esabin alip beriw ushin 13199 balans esap beti ashiladi. Onda banktin` jeke firmalar, shirketler, ja`ma`a`t xojaliqlari ha`m de ka`rxanalarinin` qadag`alaw korporatsiyalarina berilgen ssudalari o`ndirilip alinbay qaliwi mu`mkin bolg`an bo`limi boyinsha ko`retug`in ziyarlardi qaplaw ushin jaratilg`an rezervler esabi alip bariladi. Analitik esabi ha`r

bir klient ha'm ssuda tu'rleri boyinsha ayriqsha shaxsiy esap betlerini sa'wlelendiriledi.

Basqa mu'lkshilik formasina tiyisli bolg'an ka'rxana, sho'lkem, firma, bank ha'm basqalarg'a kredit beriw ha'm berilgen kreditlerdi qaytariw boyinsha operatsiyalar sol waqitta a'melge asiriladi. Tek g'ana tiyisli esap betleri sistemasi qollaniiladi.

Ha'r bir ssuda boyinsha sha'rtnamada kelisilgen mug'darda payiz stavkalari tiykarinda bank paydasina payizli da'ramatlar o'ndiriledi.

Ha'zirgi ku'nde Amudarya rayonliq Agro bank filialinda kredit ushin payizlar 2012-jil dekabr ayinda Orayliq bank ta'repinen shig'arilg'an «Bank depozitleri ha'm kreditler boyinsha payizlar esaplaw ta'rtibi haqqinda»g'i 558-sanli vedomost tiykarinda esaplap bariladi. Bank ssuda summasinan bank qarjilarin payizlardi belgileydi. Payizlar boyinsha summalar to'mendegi formula tiykarinda esaplap shig'ariladi.

ssuda mug'dari x payiz stavkasi x ku'nleri sani

Payiz summasi = _____

360

Ssuda ushin payiz summasi ssuda mug'dari payiz stavkasi ku'nleri sani 360 ku'nge bo'liwmizge sebep payiz stavkalari jilliq qilip belgilenedi. Payizlar esaplang'anda biraq ele o'ndirilmegen jag'dayda to'mendegi buxgalteriya provodkasi orinlanadi.

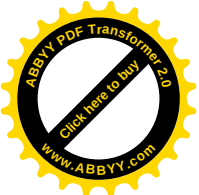
Debet 16309 ssudalar boyinsha esaplang'an payizlar

Kredit 42602 Jeke ka'rxanalarg'a berilgen kiska mu'ddetli sudalar boyinsha payizli da'ramatlar

Payizlar summasi o'ndirilgende bolsa to'mendegi buxgalteriya jaziwi a'melge asiriladi.

Debet 20208 Jeke ka'rxananin talap etilgenge shekem saqlanatug'in depozitler.

Kredit 16309 Ssudalar boyinsha esaplang'an payizlar.

Solay etip, usi temada xaliq xojalig`i tarmaqlarina qisqa mu`ddetli ssuda esab berilgen betin ashiw, ssuda beriw qaytariw ha`m basqa payizlardi o`ndirip aliw ta`rtibi ha`m olar boyinsha buxgalteriya provodkalarin ko`rip shiqtiq.

2.3. Xojaliq ju`rgiziwshi sub`ektlerinin` maqsetli tu`simler bank kreditlerinin` buxgalteriyaliq esabi

Maqsetli qarji menen ta`miyinlew ha`m tu`simler bul ma`lim bir maqsetli ilajlardi qarji menen ta`miyinlew ushin tayarlang`an qarjilar. Bularg`a basqa ka`rxanalardan tu`sken qarjilar, ma`mleket organlarinin` subsidiyalari, balalari mektepke shekemgi jastag`i balalar mekemelerinde ta`rbiyalang`anlig`i ushin analardan tu`setug`in pul qarjilari kiredi. Sonda-aq, konservatsiya etilgen ob`ektlerdi asraw qa`rejetlerin qaplaw boyinsha arnawli finanslastiriw (bunday finanslastiriw na`zerde tutilmasa, bul qa`rejetler Qa`rejetler qurami haqqindag`i Nizamnin` 2.3.11. ba`ndine qaray 9390 «Basqa operatsion qa`rejetler» schetinin` debetinde esapqa alinadi).

Ma`mleketlik subsidiyalari bul kompaniya ta`repinen o`tken da`wrinde yamasa komplekste onin` operatsion xizmeti menen baylanisli bolg`an ma`lim sha`rtlerdi orinlag`ani yamasa orinlag`ani ushin resurslardi o`tkizip beriw formasindag`i hu`kimet ja`rdemi bolip esaplanadi. Tiykrinda bahalap bolmaytug`in, sonday-aq, kompaniyanin` a`dettegi sawda mashqalalardan ajiratip bolmaytug`in qun menen alip barilatug`in operatsiyalar ma`mleket subsidiyalarina kirgizilmeydi.

Aktivke o`tkezilgen subsidiyalardin` tiykarg`i sha`rti, kompaniya ta`repinen uzaq mu`ddetli aktivler satip aliwi yamasa quriliwi lazim. Bul sha`rtte qanday aktivler satip aliniwi, olardin` jaylasatug`in orni yamasa olardi satip aliw yamasa esaptan shig`ariw mu`ddeti ko`rsetiledi.

Da`ramatqa o`tkeziletug`in subsidiyalar-bular aktivlerge o`tkezilmeytug`in ma`mleket subsidiyalari.

Shaʼrtli qaytarilmaytugʻin qarizlar-bular sonday qarizlar, aldind koʻrsetilgen belgili shaʼrtler orinlangʻanan sonʼ kreditor oʻz qarizin qaytarip almaydi.

Maʼmleket subsidiyalari, sonnan bahadagʻi aqshasiz subsidiyalar, kompaniya qoygʻan shaʼrtlerge saʼykes kelmegenshe haʼm subsidiyalar alinbagʻansha taʼn alinbaydi.

Aʼdaʼlatli qun - bul xabari bar qariydarlar haʼm satiwshi ortasinda aktivlar tez arada almasiwi mumkin bolgʻan qun.

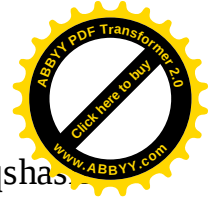
Subsidiyalardi aliw taʼrtibi olardi esapqa aliw taʼrtibine taʼsir etpeydi. Demek, subsidiyalar aqsha formasinda alinama yamasa maʼmleket aldindagʻi minnetlemelerdi kemeytiriw formasinda alinbaydi, bir tuʼrde esapqa alinadi.

Subsidiyalar esabinan qilingʻan qaʼrejetler qaysi daʼwirge tuwri kelse maʼmleket subsidiyalari sol daʼwirdinʼ daʼramati dep taʼn alinadi. Olar tuwridan-tuwri kapital schetina kreditlenbeydi.

Amortizatsiyalaniwshi aktivlerge tiyisli subsidiyalar aʼdette usi obʼektlerge amortizatsiya esaplaw daʼwiri ishinde esaplangʻan amortizatsiya mugʻdarinda daʼramat dep taʼn alinadi.

Amortizatsiyalanbaytugʻin aktivlerge tiyisli subsidiyalar belgili minnetlemelerdi orinlawdi talap etiwsi mumkin haʼm sol minnetlemelerdi orinlaw boyinsha qaʼrejetler payda bolgʻan daʼwir ishinde daʼramatqa oʻtkeziledi. Maʼselen, jer uchastkasini ajiratip beriw tuʼrindagi subsidiyalar onda imarat quriw shaʼrti menen sheklengen boliwi mumkin. Bunday jagʻdayda subsidiya imarattinʼ xizmet muʼddeti ishinde daʼramat sipatinda taʼn aliniwi mumkin.

Payda bolgʻan qaʼrejetler yamasa ziyarlardi qaplaw, yamasa keleshekte xesh qanday qaʼrejetler etpew shaʼrti menen kaʼrxana tezlik penen koʻrsetiletugʻin finansliq jaʼrdem tuʼrinde berilgen maʼmleket subsidiyasi alingʻan daʼwirde daʼramat dep taʼn alinadi.

Aktivlerge tiyisli subsidiyalar, sonnan a`dalatli quni boyinsha aqshas subsidiyalar da, balansta yamasa kelesi da`wir da`ramati tu`rinde yamasa aktivtin` balans qunin tabiw ushin oni ayirip taslap ko`rsetiledi.

Qaytariwg`a tiyisli ma`mleket subsidiyalari uchet bahasinin` qaytadan qurip shig`iwday esapqa aliniwi kerek. Da`ramatqa tiyisli qaytarilatug`in subsidiya mu`ddeti o`zgartirilgen amortizatsiyalanbay qalg`an summadan shig`ariliwi krek. Bunday mu`ddetde o`zgartirilgen tu`simlerden qaytarilatug`in summa artiq bolsa, yamasa mu`ddeti o`zgartirilgen tu`sim bolmasa, subsidiyalardin` qaytariliwi tezlik penen da`wir qa`rejetleri dep ta`n alinadi. Aktivlerge tyiisli subsidiyalardin` qaytariliwi aktivlerdin` balans qunin ko`beytiriw yamasa kelesi da`wir da`ramatlari qaldig`in kemeytiriw joli menen esapqa aliniwi kerek. Jiyip barilg`an qosimsha amortizatsiya summasi tezlik penen qa`rejet dep ta`n aliniwi kerek.

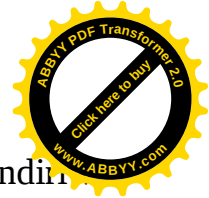
Finansliq esapta to`mendegi mag`liwmatlar tu`sindiriliwi kerek:

- ma`mleket subsidiyalari ushin qabillang`an esap siyasati, sonnan finansliq esapta qabillang`an tapsiriw metodlari;
- finansliq esapta ta`n alinatug`in ma`mleket subsidiyalar o`zgeshelikleri ha`m mug`dari, sonday-aq ma`mleket ja`rdeminin` basqa formalarin ko`rsetip o`tiw;
- ta`n aliniwi mumkin bolg`an ma`mleket ja`rdemi menen baylanisli bolg`an orinlanbag`an sha`rtleri ha`m basqa sha`rtli waqiyalar.

Ka`rxana xizmetin finanslastiriw dereklerinen biri bolip grantlar bolip esaplanadi.

Ka`rxana ekonomikasin rawajlandiriw qoshametlew maqsetinde, belgili sha`rtler orinlang`annan son` beriletug`in ma`mleket ja`rdemi (subsidiyasinan) tisqari subsidiya ha`m grantlar ma`mleketlik emes organlar ta`repinen ha`m beriliwi mumkin.

Turli ma`mleketlik emes xaliqara sho`lkemler ha`m fondlar belgili bir programmani orinlaw ushin ka`rxanalarg`a subsidiya ha`m grantlar beriliwi mumkin.

Subsidiya ha'm grantlardi menshik kapital sipatinda sa'wlelendirilgan sha'rtleri to'mendegishe:

- belgili sha'rtleri orinlang'anda qaytarip bermew;
- subsidiya ha'm grantlardin' jalp etiliwi menen baylanisli bolg'an qa'rejetler qilinbaydi, demek (muwapiqliq printsipline qaray) olar da'ramat emes.

Subsidiya 8820 «subsidiya» schetinda esapqa alinadi. Ag'zaliqqa vzoslar 8830 schetta esapqa alinadi. Eger vzoslar kelip tu'sse 8830 schet kreditlenedi 5110 schet debetlenedi.

Bazar qatnasiqlarinda bank krediti (ssudasi) ka'rxanalardin' qarizg'a alatug'in qarjilarinin' a'hmiyetli deregi bolip esaplanadi. Bazar qatnasiqlarin ta'rtipke saliwshi nizamlar ta'sirinde ko'p tarawli ma'mleketlik ha'm kommertsiyaliq bankleri du'zilip, olar ka'rxanalardin' sho'lkemlestiriwshi-huquqiy formalardan qatiy na'zer esap-kitap, kassa aylanislarin a'melge asriw boyinsha xizmet ko'rsetedi.

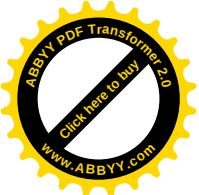
Ka'rxanalar bankleri menen alip barilatug'in kredit-esaplasiw munasabetsi iqtiyariy tiykrda bolip, eki ta'reptin' ma'plari tiykarinda du'ziledi.

Ssudalar xojaliq esabinda turg'an, g'a'rezsiz balans ha'm o'zinin' aylanba qarjilarina iye bolg'an ka'rxanalarg'a, a'dette, u'lkeytirilgen kredit ob'ektlari (materialliq zapaslari ha'm o'ndiris qa'rejetleri h.t.b.) ushin beriledi.

Esap-kitap qatnasiqlari printsiplari ha'm talaplardi esapqa alg'an jag'dayda ob'ektlar ushin kredit beriwde subektge aniq yuridik (fizikaliq) ta'repke yaamasa eqonomikaliq-sotsialliq bag'darlari jiyindisin kreditlewge o'tiw a'melge asirilmaqta.

Banklar a'meldegi nizamshiliqta na'zerde tutilg'an ta'repler menen kelisilgen jag'dayda kreditti qaytarip beriw, mu'ddetlilik, to'lewlik ha'm ta'miyinlengenlik printsiplerine qatan a'mel qilib beredi.

Banklar xizmetinin' huquqiy tiykarin «Bank ha'm banklar xizmeti haqqinda»g'i O'zbekstan Respublikasi nizami 25 aprel 1996 jil «Orayliq bank

haqqinda»g'i O'zbekstan Respublikasi nizami ha'm basqa normativ hu'jjetler, quraydi.

Kredit beriw ha'm oni qaytariw menen baylanisli bolg'an barliq ma'seleler bank qag'iydalari ha'm bank penen kredit aliwshi ka'rxanalar ortasinda du'zilgen sha'rtnamalar tiykarinda ta'rtipke salinadi. Du'zilgen kredit sha'rtnamalarinda to'mendegiler kelisilip alinadi: kredit beriw ob'ekti ha'm kredittin' mu'ddeti, kredit beriw sha'rti, oni beriw ha'm qaytariw ta'rtibi minnetlemelerin ta'miyinlew sha'rti protsent stavkalari olardi to'lew ta'rtibi, kredit beriw ha'm qaytariw boyinsha ta'replerdin' minnetlemeleri huquqlari ha'm juwappershiligi hu'jjetler dizimi ha'm olardi tapsiriw mu'ddetleri ha'm basqa sha'rtler.

Kredit aliwda ka'rxanalar bankke tiykarlang'an arza ha'm og'an to'mendegi hu'jjetlerdi qosimsha etip kreditti qaytariwdi ta'miyinlewdi tastiqlaytug'in sho'lkem ha'm basqa (ustav, guwaliq, patent, buxgalteriya ha'm statistika esabati h.t.b.) hu'jjetlerdi tapsiradi.

Mu'ddetine qaray bank kreditleri qisqa mu'ddetli ha'm uzaq mu'ddetli boladi. Kredittin' mu'ddetliligi onin' qaytariw mu'ddeti menen belgilenedi. Qisqa mu'ddetli kredit bir jildan kem mu'ddetge beriledi, ma'selen, ju'klengen tovarlar ushin beriletug'in kredit mu'ddeti haqiyqiy tovaraylaniw mu'ddetine ten', biraq 30 ku'nden aspawi kerek.

Uzaq mu'ddetli kreditler bir jildan artiq mu'ddetke, a'dette, jan'a texnikani engiziwge, o'ndiristi ken'eytiriwge, onin' qaytadan tikleniwine, qimbat a'sbap-u'skenelerdi satip aliwg'a ha'm basqa maqsetli da'stu'rlerdi a'melge asiriwg'a alinadi.

Kreditler aling'anda 6810 ha'm 7810 schetlari kreditlenip to'mendegi schetlar debetlenedi.

5010 «Milliy valyutadag'i pul qarjilari» - naq pul menen aling'an kredit summasina.

5110 «Esaplasiw scheti» esap-kitap schetina o'tkiziw joli menen aling'an summag'a;

5210 «Ma`mleket ishindegi valyuta schetlari» shet el valyutalarda aling`an kredit summasina

5510 «Akkreditivler» akkreditivler ashiw ushin aling`an kredit summasina.

6010 «Jetkerip beriwshilerge to`lenetug`in schetlar» tovar jiberiwshi ha`m pudratchilardan bolg`an qarizdi to`lep jiberiw joli menen aling`an kredit summasina.

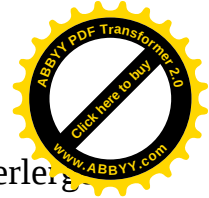
6810 ha`m 7810 schetlardin` debetinde kreditlerdin` jartisi yamasa toliq qaytariliw sa`wlelenip 5110,5210 ha`m 5510 schetlar menen korrespondentlenedi.

Qa`rejetler qurami haqqindag`i Nizamg`a qaray qisqa mu`ddetli ha`m uzaq mu`ddetli kreditten paydalang`anlig`i ushin (%zbekstan Respublikasi Orayliq bank ta`repi belgilengen yamasa onnan artiq stavkadag`i) to`lenetug`in protsent summasi finansliq xizmeti boyinsha qa`rejetke o`tkeziledi. Demek kreditten paydalang`anliq ushin esaplang`an protsent summasina 9610 «Protsent ko`rinishindegi qa`rejetler» scheti debetlenip, 6820 «To`lenetug`in protsentler»scheti kreditlenedi. Protsent summasi bank mekemelerine o`tkezip bergende 6820 «To`lenetug`in protsentler» scheti debetlenip, 5110 «Esaplasiw scheti» scheti kreditlenedi.

Bank kreditlerinin` analitik esabi kredit tu`rleri ha`m kredit bergen bankler ha`m ayriqsha mu`ddetde qaytarilmag`an kreditler boyinsha kreditler ju`rgiziledi. Bank kreditlerdin` esabi 4 - jurnal orderde ju`rgiziledi.

Ha`zirgi waqitta jumisshi yamasa xizmetkerlerge jeke u`y-jay quriw, islewshi ha`m xizmetkerlerge kreditge satilg`an tovarlar boyinsha sawda sho`lkemleri menen esap-kitap qiliw ushin banklerden kredit aliw ken` rawajlanbaqta.

Joqarida aytip o`tilgen ssudalar ha`m qaytariw mu`ddetine qaray 6810 «Qisqa mu`ddetli bank kreditleri» ha`m 7810 «Uzaq mu`ddetli bank kreditlari» schetlarinda esapqa alinadi. Bul aylanislar boyinsha xizmetkerler menen alip barilip atirg`an esap-kitaplar 4710 «Kreditke satilg`an tovarlar boyinsha xizmetkerlerdin` qarizlari» ha`m 4720 «Berilgen qarizlar boyinsha islewshilerdin`

qarizi» schetlarinda ju`rgiziledi. Bul schetlar aktiv bolip, debetinde xizmetkerler berilgen qarizlar, kreditine usi qarizlardin` qaytariliwi sa`wlelendiriledi.

6810 ha`m 7810 schetla boyinsha kredit tu`rlerine qaray to`mendegi schetlar ashiliwi mu`mkin:

1. «Kreditke satilg`an tovarlar boyinsha»
2. «Jeke u`y-jay qurilisina»
3. « Daladag`i bag` u`yleri qurilisina»

Bul mashqalalr to`mendegi provodkalar menen ra`smiylestiriledi.

1. Kreditke satilg`an tovarlar boyinsha tapsiriw ju`klemesin to`lew ushin bankten kredit alindi.

Debet 4710 «Kreditke satilg`an tovarlar boyinsha xadimlardin` qarizlari»

Kredit 6810 yamasa 7810

2. Jumisshi ha`m xizmetkerler kreditge aling`an tovarlar boyinsha o`z qarizlarin qaytarg`anda.

Debet 5010 yamasa 6710.

Kredit 4710

3. Kreditke satilg`an tovarlar boyinsha banklerden aling`an aling`an qariz qaytarilg`anda.

Debet 6810 yamasa 7810

Kredit 5110 «Esaplasiw scheti»

4. Jumisshi ha`m xizmetkerlerge u`y jay qurilisi, daladag`i bag` qurilisi ushin banklerden kredit aling`anda.

Debet 5010 yamasa 5110

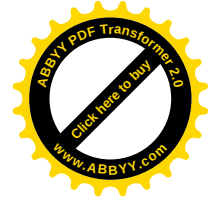
Kredit 6810 yamasa 7810

5. Jumisshi ha`m xizmetkerlerge u`y jay qurilisi, daladag`i bag` u`ylerin quriw ushin kredit berilgen.

Debet 4720 «Berilgen qarizlar boyinsha islewshilerdin` qarizi»

Kredit 5110 «Milliy valyutadag`i pul qarjilari»

6. Usi qarizlar qaytarilg`anda

Debet 5010 yamasa 6710

Kredit 4720

7. Bankten aling`an qariz to`legende

Debet 6810 yamasa 7810

Kredit 5010, 5110

Joqarida aytilg`an ssudalardan tisqari, jumisshi ha`m xizmetkerler ge protsentsiz ssudalar beriliwi mu`mkin.

Bunday ssudalar berilgende to`mendegi de buxgalteriyaliq jaziwlar beriledi:

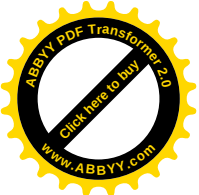
Debet 4790 «Islewshilerdin` basqa da qarizlari»

Kredit 5010 yamasa 5110

Usi ssudalar qaytarilg`anda kerisinshe provodka beriledi.

Bazar ekonomikasi sharayatinda ka`rxanalar basqa ka`rxana ha`m sho`lkemlerden kredit aliw mu`mkin. Qaytariw mu`ddetine qaray bul kreditler qisqa mu`ddetli (bir jilg`asha mu`ddetke) ha`m uzaq mu`ddetli (bir jildan artiq mu`ddetke) boliwi mu`mkin. Ka`rxananin` qariz beriwshiler menen bolatug`in esap-kitap aylanislari 6940 «Qisqa mu`ddetli bankten tisqari qarizlar», 6990 «Basqa kreditler ha`m qarizlar» ha`m 7690 «Basqa uzaq mu`ddetli to`lenetug`in schetlar» schetlarinda esapqa alinadi.

Bul schetlar passiv bolip, ma`mleket ishindegi ha`m shet eldegi qariz beriwshilerden (banlerden tisqari) ma`mleket ha`m shet el valyutalarda aling`an kreditler ha`m basqada jalp etilgen qarjilar byinsha esap0kitaplar jag`dayi haqqindag`i mag`liwmatti uliwmalastiriw ushin tayinlang`an. Bunday qarizlar aling`an waqitta 5110, 5210 - schetlar debetlenip 6940, 6990 ha`m 7690 schetlari kreditlenedi. Bunday qarizlar qaytarilg`anda kerisinshe provodkalar beriledi. Ka`rxana ta`repinen qisqa mu`ddetli ha`m uzaq mu`ddetli qimbat bahali qag`azlar, sonnan aktsiyalar, obligatsiyalar shig`arip satiw joli menen shetten qarjilar jalp etiw, sonday-aq berilgen vekseller byinsha qag`azlar menen baylanisli bolg`an aylanis 6920 «To`lenetug`in obligatsiyalar bankten tisqari», 6930 «To`lenetug`in

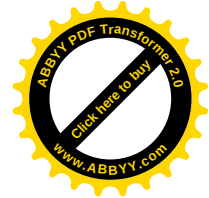
vekseller bankten tisqari», 7610 «To`lenetug`in obligatsiyalar» ha`m 7620 «To`lenetug`in vekseller» schetlarinda esapqa alinadi.

Bul schetlar passiv bolip qisqa mu`ddetli qimmat bahali qag`azlar shig`arilip satilsa yamasa vekseller berilse, aqsha qarjilarin esapqa alatug`in schetlar debetlenip 6920 yamasa 6930 schetlar kreditlenedi. Qimmat bahali qag`azlar satip alinsa yamasa berilgen vekseller summasi to`lense, kerisinshe provodkalar beriledi. Uzaq mu`ddetli bahali qag`azlardin` satiliwi yamasa veksellerdin` beriliwi ha`m olardin` satip aliniwi yaki vekseller summasi to`leniwi 7610 ha`m 7620 - schetlarin qollag`an jag`dayda usinday provodkalar menen ra`smiylestiriledi.

Ka`rxananin` qariz beriwshiler menen bolatug`in esap-kitap operatsiyalari 6820 «Qisqa mu`ddetli qarizlar» ha`m 7820 «Uzaq mu`ddetli qarizlar» schetlarinda esapqa alinadi.

Qisqa ha`m uzaq mu`ddetli kreditler boyinsha esaplanatug`in protsentler summasina 9610 «Protsentler ko`rinishidegi qa`rejetler» schetti debetlenip, 6920 «Esaplang`an protsent» schetti kreditlenedi. Usi protsent to`lense 6820 schetti debetlenip 5010, 5110 schetlari kreditlenedi.

Joqarida keltirilgen schetlardin` analitikaliq esabi aling`an qarizlardin` formalari (obligatsiya, veksell h.t.b.) qariz beriwshiler ha`m kreditti qaytariw mu`ddetleri boyinsha ju`rgiziledi.

JUWMAQLAW HA`M USINISLAR

Awil xojaliq sektorinin` na`tiyjeli rawajlaniwi onin` ekonomikadag`i jetekli rolin esapqa alg`anda O`zbekstan ushin ayriqsha a`hmiyetke iye bolip esaplanadi. Sonliqtan, ma`mleketimizde o`tkerilip atirg`an agrar reformanin` basli maqsetlerinin` biri bul awil xojaliq o`ndirisinin` na`tiyjeliligin joqarilatiw, awil xojalig`inda strukturaliq o`zgerislerdi a`mlege asiriw ha`m awil xojaliq ka`rxanalarin reorganizatsiyalaw, awil xojaliq sektorin qarji menen ta`miyinlew din` qolayli ha`m na`tiyjeli usillarin qollaniw h.t.b. bolip esaplanadi.

Bul jazilg`an pitkeriw-bakalavr ka`nigelik jumisinda bizin` ko`z qarasimizdan awil xojalig`i ushin a`hmiyetli bolg`an kredit penen ta`miyinlew mashqalasi ko`rip shig`ildi.

Pitkeriw jumisinda agrar sektorin kreditlestiriw ma`seleleri ko`rip shig`ildi ha`m to`mendegidey juwmaqlar islendi.

Agrar tarawinin` o`zine ta`n qa`siyetlerinin` biri – qosimsha finansliq resurslardan paydalaniw za`ru`riligin keltirip shig`ariwinda. Usi za`ru`rlik tiykarinan qisqa mu`ddetli bank kreditleri arqali qanaatlandiriliwi mu`mkin. Biraq son`g`i waqitlarda bank kredit stavkalaninin` joqari boliwi bul tarawda finansliq mashqalalardi keltirip shig`armaqta. Na`tiyjede, aylanis qarjilari qisqarip, xojaliqlardin` banklerden kredit aliw imka`niyatlar to`menlep barmaqta edi. 2004 jildan baslap kreditlerdin` qaytarilmay qaliw qa`wpin kommertsiyalik banklerdin` o`z qarjilari esabinan a`melge asirilatug`in boldi. Na`tiyjede xojaliqlardin` jen`illikli kreditlerden paydalaniwi ushin to`leytug`in haqisi 7,5 protsentten 5 protsentke azaydi. Sonda da kommertsiyaliq banklerdin` xojaliklardi jen`illikli kreditler menen ta`miyinlewde to`mendegi mashqalalar ushirasadi:

- a`meldegi ta`rtip boyinsha alinip atirg`an kreditler egin tu`rleri boyinsha jetistiriw qa`rejetlerin qarjilandiriw ushin beriletug`in kreditlerdin` mu`ddet ha`m mug`dari sol jilg`a tasiyiqlangan agrotexkartalar tiykarinda belgileniwi ha`m qa`rejetler boyinsha tu`rli bag`darlarga bo`liniwi xojaliqlardi alinip atirg`an kreditlerden na`tiyjeli paydalaniw imka`niyatin sheklep atir;

- kreditke bolg'an talap mug'darin aniqlawda satip aliw bahalarin o'tken jilg bahalardan kelip shiqqan halda 50 protsenti mug'darında belgileniwi, qa'rejetler bolsa, sol jilg'i bahalari boyinsha esaplaniwi, yag'niy o'zgeris esabınan alinip atirg'an kredittin` 25-35 protsentin g'ana qaplaw imkaniyatın bermekte;

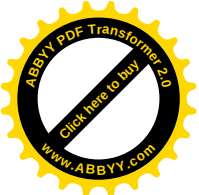
- jen`illikli kredit beriwde eginlerge islew beriw mu`ddeti jeterli esapqa alinbag'an. Kredit resurslari ushin bankler ta'repinen talapnamalar ha'r ayda bir ma`rte o'tkeriledi ha'm fond ta'repinen ajratilg'an kredit xojaliqlardin` esaplasiw betine kelip tu'skennen keyin 3 ku'n mu`ddet ishinde paydalaniwi ko`rsetilgeni o`z gezeginde bir qatar qiyinshiliqlardi keltirip shig'aradi. Na'tiyjede qa'rejetler joqarilap, ol o'nimnin` o`zine tu'ser bahasinin` o'siwine sebep bolmaqta.

Awil xojalig'in kreditlew sistemasin jetilistiriwde to'mendegilerge itibar beriw a`hmiyetli bolip sanaladi:

- jen`illikli kreditler menen ta'miyinlew (kommertsiyaliq bankler arqali);
- arnawli fondlar arqali awil xojalig'i ushin jen`illikli kreditler ajiratiw;
- agrar sektor ka`rxanalari, o'nimin satip aliwshi, qayta islewshi, servis xizmetin ko`rsetiwshi ka`rxanalar arasindg'i o`z-ara to'lemler mexanizmin jetilistiriw;
- kreditlestiriwdin` avans usilin sheklep, jetistirgen o'nim ushin tuwrıdan-tuwrı bankten jen`illikli kredit ajiratiwg'a o'tiw;
- awil xojalig'i xam sanaat o'nimlerine bahalar paritetin tiklew.

Pikirimizshe, awil xojalig`ında ba`seke ortalig`inin` qa`liplesiwi xa`m o'nim ba`sekelesligin jaratiw kredit mexanizminen na'tiyjeli paydalaniw u`lken a`hmiyetke iye. Sonday eken agrar sektorda kreditlestiriw mexanizminen o'nimli paydalaniw jaqsi na'tiyje beredi.

Demek bul ko`rsetpelerdi orinlaw ushin bank ka`rxanalarin ma`mleketimizdin` real sektorlarına sonin` ishinde agrar tarawg'a jumsaw, olardi kreditler menen ta'miyinlew na'tiyjesinde agrotexnika jag`dayların o`z waqtında a`melge asiriwg'a u`lken imkaniyat jaratadi. Agrar sektordi bank kreditleri menen

ta'miyinlew ha'm olardi esapqa aliwda bir qansha sheshiliwin ku'tip atirg a ma'seleler bolip, bular tiykarinan to'mendegiler bolip esaplanadi.

- bankler real sektorlarg'a kredit beriwde uzaq ha'm orta mu'ddetli kreditke qarag`anda qisqa mu'ddetli kreditlerdi beriwdi abzal ko`rmekte.

Bunin tiykarg`i sebebi ka`rxanalardin` uzaq mu'ddetli depozitlerinin` kemligi yag`niy bank aktivlerinin` tiykarg`i bo`legi qisqa mu'ddetli depozitlerdin` qa`lipleskenligi. Sonin ushinda qisqa mu'ddetli kreditler ko`riniste ka`rxananin` talap qilip alatug`in depozitleri isletilmekte.

- qisqa mu'ddetli kreditlerdin qaytiw tezligi ha'm payiz stavkasi summalarinin` bankke tezirek kelip tu`siwi ha'm onin` tezirek payda aliwi.

- qisqa mu'ddetli kreditler stavkasinin` orta ha'm uzaq mu'ddetli kreditlerge qarag`anda jokarilig`i. Sebebi bank qisqa mu'ddetli kreditti bir jilg`a 30 payiz stavka menen beredi.

Uliwma klienttin` biznes-jobasin ha'm finanslik jag`dayin analizlew jenil ha'm kolayli.

- kishi xam orta biznes sub`ektlerin kreditlewde mikrokreditler ju`da` kolayli bolip bul ekonomikanin` bul tarawin rawajlandiriwg`a en` kolayli usil bolip esaplanadi. Bankte sol kredit usilinan elede ko`birek paydalaniw kerek dep esaplayman.

- lizing ilajlarin ken` ko`lemde finanslastiriw awil xojalig`in qollap-kuwatlawdin` tiykarg`i bag`dari bolip bunda, lizing kreditin aliwdi elede a`piwayilastiriw kerek, bul o`z gezeginde o`ndiris quralların jetkeriwdi tezletedi ha'm jan`a o`ndirislerdi jaratiwg`a imkaniyat jaratadi.

- bankler ta`repien beriletug`in jen`illestirilgen stavkadag`i kreditler fermer-xojaliklarina elede ken` jaydiriw arqali awil-xojalig`i o`ndirisin ja`nede jaqsilaw bunin ushin mikrokreditler aliw jollarin a`piwayilastiriw ha'm qaytariwdi o`z waktında a`melge asiriw.

- kredit operatsiyalari boyinsha banklerde esap-kitap jumislarin jenillestiriw, kredit aliw xu`jjetlerin elede unifikatsiyalaw ha'm de esap-kitap jumislarin

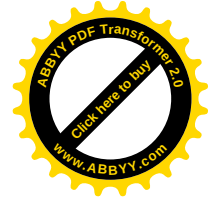

a`piwayi ha`m du`nya ju`zlik standart talaplar da`rejesinde ju`rgiziw. Bunin` usin bank operatsiyalari ha`mde fermer xojaliqlarinda esap-kitap jumislarin sistemalastiriw u`lken a`hmiyetke iye.

- banklerde ha`m kredit aliwshilardin jag`dayin auditin o`z waktinda o`tkeriw, bul tuwrali tiyisli qararlar qabil etiw rayonimizda awil-xojalik o`ndirisin rawajlandiriw, o`z aldina qoyilg`an waziypalardi orinlawda u`lken rol oynaydi.

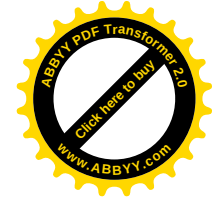
Rayonimizda kredit aliwshilardin` ekonomikalik sawatlilik da`rejesin joqarilatiw, song`i kredit tu`rleri ha`m onin` maqseti, ob`ektlerin xu`jjetlestiriw jollarin tu`sindiriw en u`lken ma`sele bolip tabiladi.

Joqaridag`i usinislari esapqa alinsa bank ha`m kredit aliwshilardin` jumislarin ja`nede tabisli a`melge asiriwi imkaniyati jaratiladi.

PAYDALANILG`AN A`DEBIYatLAR

1. Karimov I.A. Yuksak ma`naviyat – engilmas kuch. – T.: “Ma`naviyat”, 2009.
2. Karimov I.A. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O`zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo`llari va choralari / I.A.Karimov. – T: O`zbekiston, 2009. – 56 b.
3. Mamlakatimizni modernizatsiya qilish va kuchli fuqarolik jamiyati barpo etish – ustuvor maqsadimizdir. – Prezident Islom Karimovning O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va Senatining qo`shma majlisidagi ma`ruzasi // Xalq so`zi, 2010 yil 28 yanvar`.
4. Karimov I.A. O`zbekiston xalqiga yangi yil tabrigi. – “Xalq so`zi” gazetasi.
6. Karimov I.A. Mamlakatimizda demoraktik isloxotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish kontseptsiyasi- T.: O`zbekiston, 2010.
7. Karimov I.A. Demokratik isloxotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini shakllantirish – mamlakatimiz taraqqiyotining asosiy mezonidir.–T.: 19.T. O`zbekiston, 2011.
8. Karimov I.A. 2015 yilda mamlakatimizni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari hamda 2016 yilga mo`ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo`nalishlariga bag`ishlangan Vazirlar Maxkamasining majlisidagi ma`ruzasi// Xalq so`zi, 2016 yil
9. Karimov I.A. Asosiy vazifamiz – Vatanimiz taraqqiyoti va xalqimiz farovonligini yanada yuksaltirishdir. – T.: O`zbekiston, 2010.
10. Karimov I.A.«Yuksak bilimli va intellektual rivojlangan avlodni tarbiyalash – mamlakatni barqaror taraqqiy ettirish va modernizatsiya qilishning eng muhim sharti» mavzusidagi xalqaro konferentsiyaning ochilish marosimidagi nutq // Xalq so`zi, 2012 yil 18 fevral`.
11. O`zbekiston Respublikasining "Buxgalteriya hisobi to`grisida"gi Qonuni -

Toshkent, O`zbekiston 1996 y.

12. O`zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi. (Yangi tahriri). –T.: “Norma” MChJ, 2008.

13. O`zbekiston Respublikasi Qonuni «Fermar xo`jaligi to`g`risida»gi O`zbekiston Respublikasi Qonuniga o`zgartirishlar va qo`shimchalar kiritish haqida. O`zbekiston Respublikasi Qonunchilik to`plami 40-41 sonlar, 433-modda. 692-II-son. – T.: 2004.

14. Abdug`aniev A. Qishloq xo`jaligi iqtisodi. Darslik. T.: Wzbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg`armasi, 2004.

15. Salimov B.T., Xamdamov k.S., Yusupov M.S., Urokov N.I. va boshkalar. Dexkon va fermer xo`jaliklari iqtisodi. Wquv qwillanma. –T.: Wzbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg`armasi, 2004.

16. Abdug`aniev A. Fermerlikni rivojlantirish shartlari. Wzbekiston qishloq xo`jaligi. №3, 2012.

17. Abduraxmonov K. «Mehnatga haq to`lashni tashkil etish». Toshkent, 1997 yil.

18. G`oyibnazarov B. Huquq va imkoniyat. Fermer xo`jaliklari echimini kutayotgan muammolar. Wzbekiston qishloq xo`jaligi, №4, 2001.

19. Yusupov M.S. Wzbekistonda fermer xo`jaliklarini davlat tomonidan qwillab-quvvatlash. Bozor, pul va kredit, №1, 2003.

20. Dwsmuratov R.D., Masharipov O.A., Davletov I.R. Fermerlik faoliyatining huquqiy va iqtisodiy asoslari. III bob. – T.: Alisher Navoiy nomidagi Wzbekiston Milliy kutubxonasi nashryoti, 2007. – 240 b.

21. Kovalev V.V., Volkova O.N. Analiz xozyaystvennoy deyatel`nosti predpriyatiya. – M.: PBOYuL M.A. Zaxarov, 2001. – 424 s

22. Masharipov O., Masharipova N. Boshqaruv va ishlab chiqarish hisobi. – T.: 2001. -143 b.

23. Ochilov I. Qurbonov J. Moliyaviy hisob. -T.: «Iqtisod-moliya», 2007. - 488 b.

24. Pardaev M.Q. Iqtisodiy taxlil nazariyasi. Darslik. Samarqand «Zarafshon», 2001. – 272 b.

25. Pardaev M.Q. Iqtisodiy tahlil. Wquv qwllanma. 1-qism. -T.: «Iqtisodiyot va huquq dunyosi», 2001. - 176 b.

26. Savitskaya G.V. Analiz xozyaystvennoy deyatel`nosti predpriyatiya APK: Uchebnik / G.V.Savitskaya. – Mn.: Novoe znanie, 2001. – 687 s

27. Juraev F. "Qishlok xwjaligi ishlab chiqarishini tashkil etish va rejalashtirish". (Ma`ruzalar twplami). Samarqand. 2011 yil.

28. Qosimov M. «Qishloq xwjaligini rivojlantirishda Andijon tajribasi». Toshkent. 2000 yil.

29. Qishloq xwjalik korxonalari raxbarlari, fermerlar uchun amaliy qwllanma va tavsiyalar. SamQXI. 1999 yil.

30. Sanaev N. S. Abdusalomov X. «Fermer xwjaliklarida ish va xisob-kitob yuritish». Toshkent. 2011 yil.

31. Samatov G.A. va boshqalar «Qishloq xwjalik korxonalarida ishlab chiqarishni tashkil etish». (Ma`ruzalar twplami). Toshkent. 2012 yil.

Internet saytlari:

1) Fermer: selskoe xozyaystvo, selskoxozyaystvennoe oborudovaniya, texnika prodaj... www.selhoz.net.ru

2) Rozvoj integrace a infrastruktura. www.deloitte.com

3) Ikkinchi asossiy faktor esa infrastruktura va soliq yuki. www.forum.uz

4) Radio Tashkent International. http://info.uzpak.uz/uzb/econom_uzb/

5) Recently Published Books. www.eastview.com

6) Mardonova A.T., Isxokova S.A. Agrar sohada mulkiy munosabatlarni rwyobga chikarishning dolzarb uslublari. www.ski.ilm.uz

7. Wzbekiston Respublikasi Qishloq va suv xwjaligi vazirligi rasmiy sayti: <http://www.agro.uz>.